

**Wo'zbekistan Respublikasi' Joqari' ha'm worta arnawli'
bilimlendiriw ministirligi**

Berdaq ati'ndag'i' Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti

Magistratura bo'limi

A'debiyat teoriyasi' ha'm woqi'ti'w metodikasi' kafedrası'

Utemuratova Tursinay

Qol jazba huqi'qi'nda

**«G'arezsizlik jillari'nda qaraqalpaq hayal-qi'zlar
poeziyasi'» degen temadag'i'**

Magistrlik dissertatsiya jumi'si'

«MAK da jaqlawg'a ruxsat berildi»

Magistratura bo'limi basli'g'i':

yu.i.k., dots. A.Gulimov

**A'debiyat teoriyasi' ha'm woqi'ti'w
metodikasi'**

kafedra basli'g'i':

f.i.k. doc. Q. Yusupov

Ilimiy basshi':

prof., f.i.d.

Q.Worazi'mbetov

No'kis-2012

G'arezsizlik jillari'nda qaraqalpaq hayal-qi'zlar poeziyasi'

MAZMUNI'

Kirisiw.....

1-bap. G'a'rezsizlik ji'llari'ndagi' hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' ideyali'q tematikali'q wo'zgeshelikleri.....

1.1. Hayal-qi'zlar poeziyasi'nin' ideyali'q h'a'm tematikali'q bag'darlari'.....

1.2.Hayal-qi'zlar poeziyasi'nda muhabbat temasi'.....

1.3 Hayal-qi'zlar poeziyasi' a'debiy si'nda.....

2-bap. Hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' janrli'q tu'rleri ha'm ko'rkemlik wo'zgeshelikleri.....

2.1.Hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' janrli'q tu'rleri.....

**2.2.Hayal-qi'zlar poezi'yasi'ni'n' ko'rkemlik wo'zgeshelikleri...
.....**

Juwmaq.....

Paydalani'lg'an a'debiyatlar.....

KIRISIW

Temani'n' aktualli'g'i'. Qaraqalpaq a'debiyati' ushi'n XX a'sirdin' 90-jilari' milliy a'debiyat tariyxında ayri'qsha rawajlanıw da'wiri boldı'. A'sirese, bul da'wirde qaraqalpaq poeziyasi'ni'n' janrlı'q, ideya, tematikalı'q, ko'rkemlik izleniwshilik bag'darlari'nda u'lken tabi'slarg'a yeriskenligi ma'lim.

Qaraqalpaq poeziyasi' 90-jillarg'a kelip wo'zinin' ra'n'-ba'ren'ligi, su'wretlew maydani'ni'n' ken'eygenligi, forma ha'm mazmuni'ni'n' jan'alang'anli'g'i', ko'rkem obraz jarati'wdi'n' jan'asha usi'llari', insandi' h'a'r ta'repleme u'yreniw, woni'n' ruwxı'y iskerligi talqi'ni' poeziyani'n' tiykarg'i' si'patli' belgisi, ko'rkemlik tiykari'na aynaldi'.

Poeziya-bul wo'zinin' na'zikligi, ko'rkemligi, sezimtalli'g'i', wo'tkirligi menen barlı'q waqi'tta ko'rkem a'debiyatti'n' janrlari' ishinde yen' ta'sirshen' janr boli'p keldi. A'sirese, qaraqalpaq xalqi'ni'n' ruwxı'y wo'mirinde, du'nyasi'nda tutatug'i'n' worni' joqari' yekenligi dawsi'z. Poeziyani'n' ja'ne bir wo'zinsheligi wol a'debiyatti'n' basqa janrlari'na qarag'anda da a'debiyatti'n' basqa janrlari'na qarag'anda da ja'miyettin' ruwxı'n wo'zine ko'birek sin'irip, woni' ayqi'ni'raq sa'wlelendiredi. Wondag'i' boli'p ati'rg'an wo'zgerislerge tezirek u'n qosadi'.

Wo'tken a'sirdin' sekseninshi jillari'nan son'g'? da'wirdegi qaraqalpaq poeziyasi' bir qatar belgileri menen basqa da da'wirlerden aji'rali'p turadi'. Solardi'n' bir si'pati'nda usi' da'wirde qaraqalpaq a'debiyati'nda ha'yal-qi'zlar lirikasi'ni'n' qalipleskenligin atap ko'rsetiwge boladi'. Bul da'wirge deyin az yedi. Tek g'ana alpi'si'nshi' jillardan son' a'debiyati'mi'zda hayal-qi'zlardi'n' atlari' ko'rine basladi'. Al jetpisinshi-seksinshi jillari'

qaraqalpaq poeziyasi'nda hayal-qi'zlardi'n' wo'z dawi'si'na ha'm a'debiy qa'biletke iye u'lken bir topari' wo'sip jetilisti.

A'llette, bul da'wirde do'retiwshilik penen shug'i'llang'an hayal-qi'zlardi'n' sani' a'dewir bar. Wolardi'n' arasi'nan hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' yen' bir xarakterli wa'killeri si'pati'nda Na'biyra To'reshova, Pa'tiyma Mi'rzabaeva, Minayxan Jumanazarova, Gu'listan Da'wletova, Nigara Tilewova, Gu'lnara Nurlepesova, Sha'rigu'l Payzullaeva, Alti'ngu'l Wo'teniyazovalardi'n' poeziyasi' di'qqatqa i'layi'q

Hayal-qi'zlar lirikasi'ni'n' wo'zinshelligi tuwrali' aytqan a'debiyatshi' Q.Worazi'mbetovti'n': «Wo'mirdin' wo'zi hayal qi'zlarsi'z go'zzal yemes. A'debiyat ta wolarsi'z a'biger halg'a kelip qalatug'i'ni' so'zsiz. Wo'ytkeni wolar yerlerge qarag'anda du'nyag'a, wo'mirge, a'debiyatqa basqasha ko'zqaras penen qaraydi'. Yerler bazda jarati'li's, ko'beyiw, du'nyag'a keliw h'a'm ketiw, wo'sip-wo'niw si'yaqli' ilahiy tu'siniklerge u'stirtin ma'ni beriwi mu'mkin. Al h'ayal-qi'zlar bulardi' wo'mirdin' tiykari' dep tu'sinedi. Sebebi, wolar-analar. Bazda yerlerdin' go'zzalli'q tuyg'i'lari', go'zzalli'qti' su'wretlewi yerbekey-serbekey bir na'rse boli'p shi'g'i'wi' mu'mkin. Al hayal-qi'zlardi'n' a'debiyattag'i' go'zzalli'qti' jarati'wi'- bul shi'n ma'nisindegi go'zzalli'q. Sebebi, wolardi'n' wo'zleri go'zzallar, wolardi'n' ta'biyati'nda go'zzalli'q qani'na qari'si'p, sin'ip ketken», -degen pikirlerinde belgili da'rejede shi'nli'q bar. Wo'ytkeni, haqi'yqati'nda da hayal-qi'zlar poeziyasi'n woqi'san', yaki ti'n'lasan' jani'n'di' ayri'qsha bir la'zzetke bo'leydi. Wolardi'n' siyqi'rli' ku'shi-g'ayri' nag'i's tilinde, woy-sezimlerinin' salmaqli'li'g'i'nda bolsa kerek.

Ko'rkem a'debiyatta turmi's shi'nli'g'i' ayri'qsha ani'qli'q penen ju'zege asadi', wol ha'r qanday turmi'sli'q faktti' ha'rekette, wo'zgeriste, rawajlani'w u'stinde, ha'r tu'rli ko'riniste su'wretlep beriw mu'mkinshiligine iye. Bul so'z wo'nerinin' wo'zinsheligi, ta'biyati'. Biz poeziyani'n' usi' ayti'lg'an da'rejedegi ku'shin izertlew predmeti yetip alg'an hayal-qi'zlar poziyasi'ni'n' yen' saylandi' shi'g'armalari'nda ko're alami'z.

Biz shayi'ra hayal-qi'zlardi'n' poeziyali'q shi'g'armalari'n' woqi'p woti'ri'p, wolardi'n' wo'mirdin' a'lwan tu'rli qubi'li'si'n sa'wlelendiriw menen birge ja'miyetlik turmi'sti' tu'sindiriwge, turmi'sti' wo'zgertiw ushi'n za'ru'rli ja'miyetlik tilek, ma'qsetti tani'p biliwge u'yretetug'i'nli'g'i'n ko'remiz. Shayi'ralari'mi'zdi'n' poeziyasi'nda adam wo'miri, woni'n' ruwhi'y du'nyasi', ishki keshirmeleri, ta'biyat ko'rinisleri wo'z-ara qari'sti'ri'li'p su'wretlenedi. Ma'selen, wolardi'n' poeziyasi'nda lirikali'q qaharman wo'z woy-sezimleri arqali' xalqi'ni'n' wo'tmishin ha'm bu'ginin bir ko'z benen ali'p qaraydi' ja'ne keleshek tuwrali' pikir ju'rgizedi.

Insanni'n' ruwx'i'y wo'mirinin' mazmuni'n quraytug'i'n ha'r qanday sezim-adamdi' qi'zi'qti'rg'an, tolqi'tqan, quwandi'rg'an, qapalandi'rg'an, ku'yindirgen, ti'ni'shsi'zlandi'rg'an sezimler lirikani'n' ni'zamli' du'nyasi' retinde wog'an mazmun boli'p tabi'ladi'. Bir adamni'n' jan du'nyasi'nda u'zliksiz tu'rde turaqli', wo'tkinshi ha'r tu'rli sezimler tuwi'ladi'. Usi'nday ta'sir-sezimlerdin' ha'r biri lirikali'q qosi'qqa mazmun bere aladi'.

Shayi'ra qi'zlari'mi'z ja'miyetlik turmi'sti' su'wretlew arqali' jan'a turmi'sli'q kartinalardi' do'retedi, wol waqi'yalardi'n' mazmuni'n tu'sindirip beredi. Tu'sindiriw menen birge shayi'r sol

ja'miyetlik turmi's haqqi'nda hu'kim shi'g'aradi'. Bunday subektiv pikir bildiriw lirikani'n' tiykarg'I' janrli'q qa'siyetlerinen yesaplanadi'. Ja'ne hayal-qi'zlar poeziyasi' ideyali'q, tematikali'q bag'darlari'ni'n' ken'ligi janrli'q ko'p tu'rliligi menen aji'rali'p turadi'. Bul jag'i'nan g'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq poeziyasi'ni'n' rawajlani'wi'nda salmaqli' wori'n tutadi'.

Usi' ko'zqarastan qarag'anda 90-jillardag'i' hayal-qi'zlar poeziyasi'n izertlew, wolardi'n' wo'zinshelik penen ayri'qshali'qlari'n ashi'p beriw aktual ma'selelerdin' biri dep yesapladi'q ha'm jumi'si'mi'zdi' usi'g'an arnadi'q.

Jumi'sti'n' maqseti ha'm wazi'ypasi'.

Bul magistrlik dissertatsiya jumi'si'mi'zdi'n' tiykarg'i' maqsetig'a'rezsizlik da'wirindegi ku'ndelikli baspa so'z betlerinde ja'riyalang'an, sonday-aq baspadan shi'qqan hayal-qi'zlardi'n' poeziyali'q shi'g'armalari'na analiz jasaw, woni'n' rawajlani'wi'ni'n' basli' tendentsiyasi'n, ideyali'q-tematikali'q bag'darlari'n ani'qlaw, janrli'q tu'rlerin belgilewden ibarat. Bul ushi'n poeziyani'n' rawajlani'wi'ndag'I' geypara mayda detallardi' tallap woti'ri'w mu'mkin yemes, al poeziyani' tutas ali'p qarawg'a tuwra keledi. Sonli'qtan poeziyada ko'ringen shayi'ra hayal-qi'zlardi'n' do'retiwshiligine analiz jasawg'a ha'reket yettik.

Usi' maqsette jumi'si'mi'zda to'mendegi wazi'ypalar belgilendi:

-ha'zirgi a'debiy protsesste hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' tutqan worni'n ani'qlaw;

-g'a'rezsizlik da'wirindegi hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' ideyali'q ha'm tematikali'q bag'darlari'n ani'qlaw;

-hayal-qi'zlar lirikasi'ni'n' a'debiy si'nda bah'alani'wi'n u'yreniw;

-bul da'wirdegi hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' janrli'q tu'rlerin ani'qlaw: Mine usi' si'yaqli' ma'seleler bizin' jumi'si'mi'zdi'n' tiykarg'i' wazi'ypalari'nan yesaplanadi'.

Problemani'n' izertleniwi.G'a'rezsizlik da'wiri qaraqalpaq poeziyasi'ni'n' rawajlani'wi'nda, qaraqalpaq a'debiyattani'w iliminin' rawajlani'wi'nda da jan'a basqi'sh boldi'. Sebebi, bul ji'llardan baslap a'debiyattag'i' "socialist-realizm" metodi' ni'zamli'qlari', partiyali'li'g'i', klassli'q gu'res ideyalari' usag'an printciplerinin' ko'zqarasi'nan bahalaw tendenciyasi' saplasti'ri'ldi', jan'a ilimiy, ko'rkem-estetikali'q sheklerge qarap qa'dem tasladi'.

A'debiyat tariyxi'na baylani'sli' diniy a'debiyat, feodal-klerikal a'debiyat, saray a'debiyati' degen tu'sinikler, ha'r bir millet a'debiyati'n reaksiyashi'l ha'm progressivlik a'debiyat dep yekige bo'lip u'yretiw si'patlari' si'yaqli' metodologiyali'q teoriyalarg'a shek qoyi'ldi'. Sebebi, ko'rkem shi'g'armani'n' qunli'li'g'i'n, jazi'wshi'ni'n' du'nyag'a ko'zqarasi'n kommunistlik ideologiya ko'zqarasi'nan bahalaw principinen pu'tkilley waz keshildi. Ko'rkem shi'g'armani' bah'alawdi'n' tiykarg'i' wo'lshepleri` ko'rkem wo'zgesheligi, uli'wma insani'yli'q, milliy ruwxı'y qa'driyatlar ha'm milliy g'a'rezsizlik ideyalari' boli'p qaldi'.

Bu'gingi a'debiy processtegi usi' si'patlardi', wo'zgerislerdi qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' tariyxi'na jan'asha qaraw, ko'rkem shi'g'armalarg'a obektiv baha beriw za'ru'rigin keltirip shi'g'aradi'. Usi' ko'zqarastan biz XX a'sirdin' 90-ji'llari'nda qaraqalpaq a'debiyati'nda do'relgen poeziyali'q shi'g'armalarg'a, atap aytqanda, usi' da'wirdegi hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' xarakterli wo'zgeshelikleri, ideyali'q-tematikali'q bag'darlari', janrli'q tu'rleri, ko'rkemlik da'rejesi h.t.b. haqqi'nda bir qansha a'debiy si'n

maqalalar, arnawli' izertlew jumi'slari' ha'm sabaqli'qlarda juwmaqlasti'ri'lg'an ilimiy teoriyalig' q pikirler bildirilgen. Bunday si'pattag'i' bir qansha maqalalar a'debiyatshi' ha'm si'nshi'lar G.Yesemuratov, K.Ma'mbetov, S.Bah'adi'rova, Q.Worazi'mbetov, P.Nurjanov, B.Genjemuratov, H.Wo'temuratova h.t.b.lardi'n' qa'lemine tiyisli bolsa, A'.Paxratdinov, K.Allambergenov, M.Bekbergenovalardi'n' avtorli'g'i'ndag'i' «XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati' tariyxi'», Q.Turdi'baevti'n' «G'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq poeziyasi'» sabaqli'qlari'nda g'a'rezsizlik da'wirindegi hayal-qi'zlar do'retiwshiligine a'debiy portretler berilgen.

Soni'n' menen birge qaraqalpaq poeziyasi' ha'r tu'rli aspektte S.Axmetov, T.Ma'mbetniyazov, K.Xudaybergenov, N.Japaqov, Q.Sultanov, Q.Bayniyazov, K.Ma'mbetov, Q.Muratbaev, Q.Ja'ri'mbetov, Q.Worazi'mbetov, B.Genjemuratov si'yaqli' belgili ilimpazlar, son'g'i' da'wirde J.Maqqetova, M.Ma'mbetova, A.Hamidova, Y.Yeshniyazova h'.t.b jas ilimpazlar ta'repinen izertlenildi

Jumi'sti'n' ilimiy jan'ali'g'i' sonnan ibarat, wonda g'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq hayal-qi'zlar poeziyasi' birinshi ret ilimiy analizge tarti'li'p, wolardi'n' ideyalig' q ha'm tematikalig' q bag'darlari', janrlig' q tu'rleri ilimiy ko'z-qarastan tallanadi' ha'm wolardi'n' ha'zirgi a'debiy processti rawajlandi'ri'wdag'i' worni' ani'qlanadi'. Bul da'wirde do'retilgen hayal-qi'zlar poeziyasi' haqqi'nda ayti'lg'an pikirlerge de si'n ko'z-qarasli'q bah'alawlar beriledi.

Hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' bul da'wir a'debiyati'n rawajlandi'ri'wda tutqan worni' ha'r ta'repleme teoriyalig' q analizlewler arqali' ko'rsetiledi. Geypara janr talaplari'na juwap

beretug'i'n shi'g'armalardi'n' kemshilikleri de ayqi'n ko'rsetiledi. Tiykari'nan, jumi'sta hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' ideyali'q, tematikali'q wo'zgeshelikleri, janrli'q tu'rleri belgili da'rejede tallap ko'rsetiledi.

İzertlew jumi'si'ni'n' obekti yetip, tiykari'nan, shayi'r hayal-qi'zlari'mi'zdi'n' g'a'rezsizlik da'wirinde "A'miwda'rya" jurnali', "Yerkin Qaraqalpaqstan", "Ustaz" (Ustaz joli'), "Qaraqalpaqstan jasları" gazetalari'nda jari'q ko'rgen shi'g'armalari' ha'm baspadan shi'g'ari'lg'an poeziyali'q toplamlari' ali'nd?. Atap aytqanda, N.To'reshova, P.Mi'rzabaeva, G.Nurlepesova, G.Da'wletova, Sh.Payzullaeva, N.Tlewova, A.Wo'teniyazova, G.Nuri'mbetovalardi'n' g'a'rezsizlik da'wirinde jari'q ko'rgen poeziyali'q shi'g'armalari' u'yreniledi.

İzertlew jumi'si'ni'n' metodologiyasi'.

İzertlew aldi'na qoyi'lg'an maqseti ha'm wazi'ypalari'n wori'nlawda İ.A.Karimovti'n' miynetlerindeki a'debiyat ha'm woni'n' ja'miyettegi a'hmiyeti, uli'wma ruwxı'y rawajlani'w haqqi'ndag'i' pikirleri, uli'wma progressiv ko'rkem-estetikali'q woy-pikirler tiykarg'i' metodologiyali'q tiykar yetip ali'ndi'.

İzertlew jumi'si'ni'n' teoriyali'q ha'm a'meliy a'hmiyeti.

Bul ilimiy izertlew jumi'si'ni'n' temasi' qaraqalpaq a'debiyattani'w iliminin' aldi'nda turg'an aktual teoriyali'q ma'selelerdin' biri. Wol usi' ma'selenin' sheshiliwine az da bolsa imkaniyat jaratadi'. Jumi's materallari' a'meliy jaqtan qaraqalpaq poeziyasi' jo'nelisi problemalari'n qarasti'ri'wda belgili da'rejede woqi'w qollanbasi' wazi'ypasi'n atqaradi'. İzertlew jumi'si' na'tiyjelerin baspag'a tayarlawda, sonday-aq joqari' woqi'w wori'nları'ni'n' filologiya fakultetlerinde ha'zirgi zaman a'debiy

processine tiyisli sabaqlarda, arnawli' kurs ha'm seminarlarda paydalani'w mu'mkin.

Dissertaciyani'n' du'zilisi kirisiw ha'm juwmaqtan basqa u'lken yeki baplan ibarat. Baplar wo'z gezeginde bir neshe bo'limlerden turadi'. Son'i'nda jumi'sti' jazi'w bari'si'nda paydalani'lg'an a'debiyatlar dizimi berilgen.

I BAP

G'a'rezsizlik ji'llari'ndag'i' h'ayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' ideya-tematikasi'

1.1. Hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' ideyali'q ha'm tematikali'q bag'darlari'

G'a'rezsizlik da'wiri – qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' rawajlani'wi'nda jan'a basqi'sh boldi'. Ko'rkem a'debiyat ja'miyetlik sanani'n' bir formasi' si'pati'nda ja'miyetimizde ju'z bergen siyasiy wo'zgerislerdi jedel sa'wlelendiriwi menen wo'zgeshelenedi. A'sirese, ja'miyetlik turmi'sqa jedel qatnas ko'rkem a'debiyatti'n' poeziya tarawi'nda ku'shli seziledi. Poeziyali'q shi'g'armalarda xalqi'mi'z basi'p wo'tken tariyx'i'y da'wirler, tariyx'i'y tulg'alardi'n' obrazi'n su'wretlew, qa'h'a'rli uri's ji'llari'ni'n' qi'yi'nshi'li'qlari', uri's da'wirinde yelinen ayi'ri'lg'an adamlar ta'g'dirin, ha'zirgi du'nyali'q jag'dayg'a si'nshi'lli'q woy-pikirler, bu'gingi bazar ekonomikasi' jag'dayi'ni'n' insan sanasi'na ta'siri, insap ha'm qa'na'a't, hu'jdan, adamgershilik h.t.b gumanistlik problemalardi', ekologiyali'q jag'day ha'm woni'n' aqi'betinde kelip shi'qqan mashqalalardi' su'wretlew tiykarg'I' bag'dar boldi'. Bul da'wirde I.Yusupovti'n' “Beglin'di buzba sen” (1995), «Bu'lbil uyasi'» (1997), «Wo'mir sag'an ashi'qpan» (1999), «Ha'r qimnin' wo'z zamani' bar» (2004), N.To'reshovani'n' “Periyzat”, “Wo'zin'nen”, M.Jumanazarovani'n' “Yelim dep yen'iremesen'” (1992), A'.Wo'tepbergenovti'n' “Bulaqlar” (1991), “Du'nya bir a'jayi'p jaydur” (1993), “Yeger kewlimdi xosh y” (1997), “Allan'di' umi'tpa” (1997), “Dozaq ishinde” (1993), X.Da'wletnazarovti'n' “Dos boli'w ha'mmenin' qoli'nan kelmes” (1994), “Xosh qal, jasli'g'i'm” (1993),

T.Qabulovti'n' "Pa'ndiw na'siyat" (1995), W.Sa'tbaevti'n' "Ay si'g'alaydi'" (1992), B.Qayi'pnazarovti'n' "Tan' gu'li" (1995), T.Sa'rsenbaevti'n' "Tan'i'rqant", R.Yernashevani'n' "Bile-bilgenge", (1992), N.Ametovti'n' "Da'wran" (1995), B.Genjemuratovti'n' "Woq qadalg'an ay" (1997), J.İzbasqanovti'n' saylandi' shi'g'armalar toplami', K.Karimov, J.Wo'teniyazov, A'.A'jiniyazov, S.Niyetullaev ha'm t.b. shayi'rlardi'n' qosi'qlar toplami' baspadan shi'qti'. Sonday-aq, "A'miwda'rya" jurnali', respublikali'q «Yerkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jasları'», «Ustaz joli'», «Qaraqalpaq a'debiyati'» gazetalari'nda da'wir menen ha'm na'pes bolg'an bir qansha poeziyali'q shi'g'armalar ja'riyalandi'.

Haqi'yqati'nda g'a'rezsizlik qosi'qlari' – jan'a da'wir ji'ri'. XX a'sirdin' 80-ji'llari'ndag'i' ja'riyali'li'qtan son' basqa bir muqamg'a do'nip "da'wirdin', zamanni'n' ga'rdishi" basqa tamanlarg'a do'nip barati'rg'an da'wirdin' poeziyasi', shayi'rlardi'n' ishki du'nyasi'n terbendirip, tolg'ani'sqa keltirgen, sezimlerge qozg'aw salg'an da'wir mashqalasi' g'a'rezsizlik da'wiri poeziyasi'nda ani'q sa'wlesin tapqan. G'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq a'debiyati'n ideyali'q, tematikali'q, janrli'q, ko'rkemlik jaqtan bayi'ti'wda hayal-qi'zlar poeziyasi' da ayri'qsha wori'n tutadi'. G'a'rezsizlik da'wirinde G.Shamuratovani'n', N.To'reshovani'n' «Periyzat» (1991), «Wo'zin'nen» (1994), «A'ziyzim» (2009), M.Jumanazarovani'n' «Yelim dep yen'iremesen» (1992), «Ju'regimde bir da'rt bar» (1993), «A'lwidag' aytpayman, muh'abbat» (1997), «Qalbingizda qolg'im keladi» (1999), «Yele... men...» (2003), «Ketpek ushi'n kelgenmen» (2011), P.Mi'rzabaevani'n' qosi'qlari' «A'miwda'rya» jurnali' (1993, №2,

2000, №6, 2003, №3-4, 2007, №4), «Ustaz joli'», «Qaraqalpaqstan jasları'» gazetalari'nda, G.Nurlepesovani'n' «Qaydasi'zlar, gu'mis bulaqlar» (1992), «Hasli' nashar demen' bizdi, ag'alar» (1994), «Aq sag'i'mlar» (2011), G.Da'wletova «Senin' da'rtin' menen jasayman, hayal» (2001), «Hayal i'shqi'» (No'kis, 2009), «Qi'z taxti'm» (2009), Sh.Payzullaevani'n' «Soqpaq», «Analardi' uran yetken xali'qpi'z»(2000), A.Wo'teniyazovani'n' «Son'g'i' japi'raqlar», «Ju'reklerde bar bol, muhabbat!» (2002), B.Nurnazarovani'n', G.Nuri'mbetovani'n' «Yerkin wo'sgan gulman» (2005), «Dardli dunyo nidolari» (2006) qosi'qlar toplamlari' baspadan jari'q ko'rdi. Hayal-qi'zlardi'n' poeziyalı'q shi'g'armalari'ni'n' ideya-tematikali'q bag'dari' da, ko'rkemlik ha'm janrli'q qa'siyetleri de ha'r qi'yli'. Wolar da tiykari'nan, watan, g'a'rezsizlik temasi', muh'abbat, adamdag'i' hu'jdan, qa'na'a't, ashko'zlik, na'psiqawli'q qa'siyetler, ekologiyali'q mashqalalar, Aral problemi'si, qaraqalpaqlardi'n' wo'tken tariyxı'y joli'n su'wretlew basli' tema boli'p yesaplanadi'.

Bul da'wir a'debiyati'ndag'i' hayal-qi'zlar poeziyasi' haqqi'nda so'z yetkende bir na'rse ayri'qsha di'qqatti' tartadi'. Bul-hayal-qi'zlar do'retiwshiligindegi xali'q bati'rlari'ni'n' ma'rtligin ji'rlaw. Bul haqqi'nda a'debiyatshi' ilimpazlari'mi'z da ayri'qsha ayti'p wo'tedi: «...bul hayal-qi'z shayi'rlari'mi'zdi'n' do'retiwshiliginde pa'klik ha'm ma'rtlik i'rg'aqlari' basqalarg'a qarag'anda da ayi'rqsha bir ko'terin'ki hawaz benen ji'rlanatug'i'ni' ayqi'n ko'zge taslani'p turadi'. Haqi'yqati'nda da, bul hayal-qi'zlari'mi'zdi'n' poeziyasi'nda tuwi'lg'an jer ta'g'diri ushi'n tek g'ana ko'terin'ki pafostag'i' patriotizm yemes, al shi'n ma'nisindegi haq kewillilik penen bildirilgen woy-pikir ju'ritiwler, milletimizdin' bu'gingi ha'm

yerten'gi wo'mirin teren bahalawshi'li'q, sol woy-sezimlerdin' a'melge asi'wi' joli'ndag'i' lirik qaharmanlardi'n' haqi'yqi'y ma'rtligi menen pa'kligi ha'm sadi'qli'g'i', bati'rli'g'i' birden-aq ko'zge taslanadi'»¹, -dep N.To'reshova, M.Jumanazarova, G.Da'wletova, G.Nurlepesovalardi' ayri'qsha atap ko'rsetedi.

Haqi'yqati'nda da, N.To'reshovani'n' yen' son'g'i' «A'ziyzim» qosi'qlar toplami'ndag'i' «Seni ji'rlayman» qosi'qlar du'rkinine kiritilgen «Wo'zligimiz bar», «Qaraqalpaqstani'm menin'», «Wo'zbekstan palwanlari'na», «Aral qi'zlari'», «Babajan» qosi'qlari'nda yel-xali'q, watan ta'g'diri ji'rlanadi', woni'n' ma'rt bahadi'r ul-qi'zlari' maqtani'sh penen ta'riyplenedi.

Qaraqalpaq qalpag'i'na woylasi'p,
Ko'p jollardi' basi'p wo'tken si'ylasi'p,
Mi'n' ji'lli'g'I'n', yeki mi'n' da ga'p yemes,

Tami'ri' jati'r massagetke ulasi'p, -dep yerte wo'tmish tariyxi'ndag'i' babalari' massagetlerdi yeske alsa, «Aral qi'zlari'» qosi'g'i'nda xali'qti'n' Tumaris, Gu'layi'm, Gu'lparsi'n, Kumar anali'q, Hu'rliman baqsi', Jumagu'l, Ayi'mxan Shamuratova si'yaqli' bati'r, talantli' qi'zlari' menen maqtani'sh yetedi:

Ayta bersem tawsi'lmaydi' ta'riypin',
Ma'rtlikten quralg'an senin' tariyxi'n',
Wopadarli'q-senin' ismi sha'riypin'
A'deplim, na'zigim, Aral qi'zlari'.

Al, «qa'lemin xali'q da'rti menen qayraytug'i'n» (İ.Yusupov) shayi'ra M.Jumanazarova bolsa, atlari' tariyxta qalg'an Wormanbet biy, Worazan bati'r, Asan atali'q, Amangeldi, Aydos biy, Yernazar biy, Jiye'n ji'raw, A'jiniyaz ha'm Berdaq shayi'rlardi'n' obrazlari'n

¹ Paxratdinov A'., Allambergenov K., Bekbergenova M. XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati' tariyxi'. _No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 359-bet

jarati'w arqali', xali'qti'n' arzi'w a'rmanlari'n, tilek-woylari'n sa'wlelendiriwge yerisedi. Shayi'rani'n' «Yernazar alako'z benen ruwxı'y sa'wbet», «Men alako'zdi ko'rdim tu'simde», «Yernazar alako'zdin' pa'riyadi'», «Bardur», «Yelim degen yerlerime» h.t.b qosi'qlari'nda yel-jurt ushi'n jan bergen ha'm ta'riypin ji'rlag'an tariyxi'y tulg'alar maqtani'sh penen tilge ali'nadi'. M.Jumanazarovani'n' bul tariyxi'y tulg'alar xaqqi'ndag'i' qosi'qlari' wo'zinin' stillik ha'm janrli'q, ko'rkemlik belgileri menen wo'zgeshelenedi. Mi'sali', xali'q bati'rlari' haqqi'nda jazilg'an qosi'qlari', ko'binese, tolg'aw janri'n yeske tu'sirse, shayi'rlar haqqi'ndag'I' qosi'qlari' termelerge jaqi'n keledi.

G'a'rezsiz , yerkin yel bolmay,
I'g'balı'n' senin' ashi'lmas,
A ltawdi'n' awzi' bir bolmay,
Mereke menen meylıste,
At ji'lawi'n' tuti'lmas,
A'y, xalqi'm-ay, xalqi'm-ay,
Yeski da'rtim qozg'aldi'.

(«Yernazar Alako'zdin pa'riyadi'»)

M.Jumanazarovani'n' «Qaydasan', haqi'yqatli'q», «Seni izley men», «Bolmas», «Bezdim yalg'an isinen», «Ta'rk yetip g'az ha'm quwi'n'», «Usi'nday bir xali'q bar», «G'arezsizlik haqqi'nda, «Jang'a battı'», «Yele men...», «Korabller qa'lgan qı'rda qayi'rlap», «Qa'sterlep saqlanlar bir-birin'izdi» «Sadag'an keteyin xor bolg'an telpek», G.Da'wletovani'n' «Ha'zireti hayal», «Ag'alar», «Beyishten worni'n'd? tabasan' hayal!», «Ma'n'gidur ullı'li'q joli' Berdaqti'n'», «Sizdi woqi'sam», «Men qı'zi'man qaraqalpaq xalqi'ni'n'», «Shaqaman», «Quwat ber sen, wa, Tumaris anajan!»,

«Shayi'r dep atama meni», «Atam woyg'a talar qayi'q qasi'nda», «Qi'zi'n'man», Sh.Payzullaevani'n' «Analardi' uran yetken xali'qpi'z», «Qi'rqqi'z», «Xalqi'mni'n' ma'rt perzentleri bar bolg'ay», «Yer yedin'-aw Yernazar biy», «Da'wir tolg'awi'», G.Nurlepesovani'n' «Konstituciya», «Men qosi'q jazsam», «Xalqi'mni'n' kewlinde qalg'i'm keledi», «Watan», «Tuwi'lg'an jer», «Senin' ultani'n'man, a'y, a'zizim Watan!», «Yernazar Alako'z haqqi'nda debdiw», «A'dalat», «Hasli' nashar demen' bizdi, ag'alar!», «Ana jurti'm», «Yermen degen yerlerime», «Qaraken'nin' qi'zi'man», «Tuwi'lg'an jer sag'i'nshi'», «Yele talay Maman biyler tuwi'lar», A.Wo'teniyazovani'n' «Tilek», «Tuwi'lg'an jerime», «Ana topi'rag'I'm», Tawsi'lmas qosi'g'i'm wo'zin'sen' Watan!» qosi'qlari' patriotizm, ma'rtlik ruwx'i'nda jazi'lg'an do'retpeleri yesaplanadi'.

A.Wo'teniyazovani'n' «Tilek» qosi'g'i'nda qaraqalpaq xalqi'na ta'n bati'rli'q, ma'rtlik, hadalli'q, joqari' adamgershilik si'yaqli' pazi'yletler maqtani'sh penen tilge ali'nadi' ha'm xali'q bati'ri' Yernazar alako'z usi'nday ag'la pazi'yletler iyesi si'pati'nda su'wretlenedi:

Ma'rtlik ha'm hadalli'q a'ken'nen miyras,
Mi'na yel, mi'na jurt, qi'li'sh amanat,
Qi'li'sh sermelme qini'n'a si'ymas,
Qorqaqti'n' qoli'na tu'sse basar tat!...

Usi' yemespedi a'ke miyrasi'?!
Bahadi'rli'q, ma'rtlik, shi'n adami'yli'q,
Xalqi'n' hu'rmetlese ga'ptin' i'rasi',

Tek usi' yemes pe yen' u'lken si'yli'q?!²

Solay yetip, g'a'rezsizlik da'wirindegi shayi'ra hayal-qi'zlardi'n' derlik barli'g'i'nda da ma'rtlikti, pa'klikti uli'g'lawshi' publicistikali'q ruwxtag'i' shi'g'armalar ko'pshilikti quraydi'.

Sonday-aq, shayi'ralardi'n' poeziyasi'nda hayal-qi'zlar temasi', analar haqqi'nda qosi'qlar wo'zgeshe tu'ste ji'rlanadi'. A'sirese, bul tema M.Jumanazarova poeziyasi'nda wo'zgeshe jan'laydi':

Jeti jen'gem ji'yi'li'p,
Jalg'i'z anam bola almas,
Jarmam barar suyi'li'p,
Gu'lshe jaw?p bere almas...

Ha'mme na'rsem jeterli,
Iyemen tu'rli kiyimge,
Kerek yemes ba'ri de,
Zar bolg'an son' miyirimge

-degen qatarlarda shayi'r anani'n' mehrin, woni'n' ulli'li'g'i'n si'yqaqi' shi'qqan qatarlar arqali' ta'riyplewden bas tarti'p, turmi'sli'q situaciyalardi' bir-birine Sali'sti'ri'w na'tiyjesinde sheber jetkere algan. Shayi'rdi'n' ja'ne bir «Anajan» dep atalg'an qosi'g'I'nda da biz wo'z-wo'zin ta'kirarlamay-aq, anani'n' ulli'li'g'i'n tu'sindirip beriwge yerisken:

-To'lewi joq qari'z ne?
Bir dani'shpan
Sorapti' jurti'nan,
Ata-anani'n' mehri,
Perzentke bergen,

² O'teniyazova A. Ju'reklerde bar bol, muh'abbat!. -No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2002, 9-bet. (Keyingi m?sallar da us? kitaptan al?nad?)

To'lewsiz yeken.
Yesitip hayran boldi'm,
Kelise almay,
Ne sebep bulay...
Biraq...
Anamni'n' meh'rin
Qaytara almadi'm.
Birinshi ayi'bi'm,
Meh'rinen qashti'm,
Wo'zgeni su'yip
Bawi'ri'ma basti'm.
...Son' perzent ko'rdim,
Ba'rshe meh'rimdi sog'an berdim,
Anali'q meh'ir ne?
Sonda sezdim... (112-bet)

N.To'reshova poeziyasi'n da di'qqat penen woqi'p woti'rsan' anali'q mehirdi, hayal-qi'zlarg'a ta'n bolg'an ko'zqaraslardi' ayqi'n seziwge boladi'. Bunday dewimizdin' ma'nisi, hayal-qi'zlar qaysi' ka'siptin' iyesi boli'wi'na qaramastan ba'ribir analar. Sonli'qtan wolar bul du'nyada boli'p ati'rg'an qubi'li'slardi' anali'q sezim menen qabi'llap, anali'q mehri menen wolardi' bahalay beredi. Bul haqqi'nda professor Q.Worazi'mbetov bi'lay jazadi': «Na'biyrani'n' qosi'qlari'na da usi' anali'q sezimnin' wo'tkenligin bayqaw qi'yi'n emes:

Uyqi'la jani'm, uyqi'la gu'lim, tu'nler boyi' ko'z ilmeyin,
Jigerbentim, uyqi'la nuri'm, baxti'n' ushi'n ko'z ilmeyin.
Kirpiklerim nayza bolsi'n sag'an do'ngen qa'wip-qa'terge,
Senin' ku'lkin', parlap turg'an jaqti'n' ushi'n ko'z ilmeyin.

Mine, anan?n' perzentke degen yen' muqaddes, yen` ilaxiy ko'zqarasi', wog'an bolg'an sezimlari. Ana bolmay tur?p ana qalbin beriw mu'mkin emes. Solay yeken, Na'biyrani'n' perzentke qarata «kirpiklerim nayza bolsi'n sag'an do'ngen qa'wip-qa'terge» dep ayta ali'wi' tu'sinikli ha'm wol ta'biyiy shi'qqan»³.

Al, A.Wo'teniyazova poeziyasi'nda anani'n' perzentke muhabbatini perzent-wo'mir jalg'asi' mazmuni'ndag'I' filosofiyali'q qatarlar orqali' beredi. Insan wo'mirindegi yen' ulli' na'rse-perzent yekkenligin shayi'r to'mendegishe tu'sindiredi:

«Marhumni'n' wo'lgeni ani'q bolsa da,
Arti'nda barati'r yedi balasi',
Sum a'jel a'kege pa'nje salsa da,
Perzenti wo'mirinin' bolar jalg'asi'!

(«Wo'mir jalg'asi'», 13-bet).

Al, ja'ne bir qosi'g'i'nda «perzent-wo'mir miywesi», «insan bayli'g'i'» dep anani'n' perzentke mehrinin' sheksiz yekkenligin teren' mazmunli' qatarlar orqali' beredi:

Duri's, ko'zimdegi ga'whari'm wolar,
Artti'rg'an bayli'g'i'm, wo'mirim miywesi,
Du'nyada insannan ne na'rse qalar,
Perzent sol miyrasti'n' alti'n tu'ymesi (24-bet)

Al, Sh.Payzullaevani'n' «Da'rtin'di mag'an ber anajan», G.Da'wletovani'n' «Beyishten worni'n'di' tabasan' hayal!», «Ha'zireti hayal», «A'ziyzim ana», «Ana g'az tuwrali' ballada», «Ne qi'li'p ju'ripsiz balajanlari'm?», «Anali'q taxti'mda», «Ana», G.Nurlepesovani'n' «Qi'zlari'm menin'», «Uzati'li'p barati'r qi'zi'm», «Qi'zlari'mdi' qi'zg'anaman», «Anamdi' an'sag'anda»,

³ Orazmbetov Q. Teren' talg'aml? poeziya. // «A'miwda'rya», 2003, №2, 40-41 betler.

«Qi'zlar» qosi'qlari'nda avtobiografiyalı'q si'patlar basi'm bolsa da, analarg'a ta'n xarakterli belgilerdi sa'wlelendiriw menen a'hmiyetli.

G.Da'wletova ulı'wma alg'anda hayal-qi'zlar psixologiyasi'n, yen' aldi' menen wolardi'n' go'zzal muhabbat sezimlerin, mehribanli'q sezimlerin teren' ji'rlay alatug'i'n qa'lem iyesi si'pati'nda wo'z danali'g'i' menen ko'zge tu'spekte. Solardi'n' biri woni'n' «Sari'sha Ayi'mni'n' monologi'» atli' qosi'g'i' boli'p yesaplanadi'. Wonda mi'nanday qatarlar bar:

Geyde taqi'r jerden ba'lent taw shi'qti',
Buqqi' taslap merez sho'ptey jaw shi'qti',
Ko'l joq jerde na'rete, ya aw shi'qti'
A'rman jollari'na taslap quri'qti'.

Qami's qi'yg'ani'nan ma's yemes ko'zim,
Ayamawi'z boldi' saratan jazi'm,
Tu'lkige jem boldi' ushi'rag'an bazi'm,
Qa'lbim menin' qi'ri'q bir jamaw boli'pti'.

Mine bunday qatarlar arqali' woqi'wshi'lar bizin' milliy tari'yxi'mi'zg'a tiyisli bolg'an ko'plegen tragediyali'q da'wirlerdi ko'z aldi'na ayqi'n yelesletip, sog'an qosi'msha xali'q tilinin' yeskirip barati'rg'an, na'rete, ayamawi'z, saratan, baz ha'm tag'i' basqa si'yaqli' istorizmleri menen de tani's boli'p, wolardi' biliwge qushtarli'q woyati'p, wo'z pikir du'nyasi' menen milliyligin de teren'lestirip baradi' desek qa'telespeymiz.

Gu'listan Da'wletovani'n' hayal-qi'zlar ju'regin sezinip woti'ri'p do'retken mi'nanday qosi'q qatarlari' da wo'z wo'tkirligi, ideyali'q, estetikali'q si'patlari' menen ayri'qshalanadi'. Mi'sali':

Mi'n' san ta'shwish moyni'n'i'zg'a jegilgen,
Wo'rt ha'wiri seziledi deminen.
Qumardi'n' qi'zlari', qaynap to'gilmen',
Senlik ta'zim menen jasayman, hayal!
Labag'i'na sa'l-pa'l aqi'l su'ykesen',
Tu'nsiz gu'bi tutarma yeken u'ykesen',
Si'rtqi' ko'zge suli'w Su'yinbiykesen',
Ishki da'rtin' menen jasayman, hayal!

Mine usi' qatarlardi'n' wo'zi-aq shayi'rdi'n' hayal-qi'zlardi'n' ma'rtligin, to'zimliligin, perzentke muhabbati'n beriwi joqari' da'rejede bere ali'wi' menen di'qqatti' wo'zine tartadi'. Wondag'i' ayri'm obrazli' pikirlerge na'zer taslayi'q:

... Sahralarda suwsi'nlani'p sayradi',
Qu'diret bulag'i'-ha'zreti hayal!
...Nashar dep kim qoyg'an senin' ati'n'di',
Shi'n polattan alg'an hasi'l zati'n'di'.
Pillerdi ten'seltip ju'kti tartqanday,
Ali'm sog'a alarma «temir qati'ndi'»
Jaratqanni'n' qi'zi'- ha'zreti hayal!

G. Da'wletovani'n' «Qi'z taxti'm» toplami'ndag'i' ja'ne bir ayi'ri'qsha seziletug'i'n si'rlardi'n' biri-bul, woni'n' qosi'qlari'ni'n' ta'biyg'i'y ag'i'si', wolardag'i' nag'i'z shayi'rli'q sezimler menen anali'q mehribanli'qti'n', ma'rtliktin' wo'z -wo'zinen jipektey yesilip aq qaz betlerine nur boli'p, yosh bulaqlari' boli'p to'gilip ag'a beriwinde desek shayi'rdi' arti'qsha maqtag'ani'mi'z yemes si'yaqli'. Usi'ni'n' ushi'n da, insandag'i' shayi'rshi'li'q sezimtalli'q sebepli de qa'lem iyesi a'debiy qaharmanlardi'n' ishki du'nyasi'n

ashi'p beretug'i'n detalli'q ko'rinislerdi portretlik shtrixlardi' sa'wlelendiriwde de sheberlik ko'rsetip woti'radi'. A'sirese, G.Da'wletova, G.Nurlepesovalar wo'z balali'g'i'n ayri'qsha bir qushtarl'q penen ji'rlaydi':

«Gu'la'sh-iw..iw» dawi'slap anam shaqi'rar,
«Suw peri jutqi'r»-dep ja'ne baqi'rar,
İynag'ashi'm, shelegim joq, jag'i' bar,
Maqaw, «bir ju'wermek» jasi'rg'an yeken.

(«Biyg'ubar balali'q-patshali'q yeken», 57-bet)

Yerjetip attestat uslap qoli'ma,
TashGU qaydasan' dep tu'ssem joli'ma,
Sonda anam qaray-qaray son'i'mnan,
Sag'i'ni'shli' xatlar jolladi'-aw talay.

(«Awi'li'm-qi'z taxti'm», 70-bet)

İnsandag'i' hu'jdan, insap g'a'rezsizlik da'wirindegi basli' temalardan yesaplanadi'. Hayal-qi'zlar poeziyasi'nda da bul tema wo'zgeshe hawazda jan'layd'. Bu'gingi da'wirde insanni'n' ishki kewil sarayi'na worni'qqan du'nya-malg'a wo'shpenlik, bayli'qqa artti'ri'wg'a ku'shli umti'li's adamdi' insani'yli'q sezim-hu'jdannan, insaptan ayi'ri'p tu'rli jollarg'a Sali'p ati'r. Mine, bul shayi'rlari'mi'zdi' da tolg'andi'ri'p qalem terberiwge ma'jbu'rleydi

A.Wo'teniyazovani'n' «Ta'rezi» qosi'g'I'nda ha'm «Ju'reklerde bar bol, muhabbat» poemasi'nda shayi'r, tiykari'nan, insandag'i' hu'jdandi' «u'lken ha'ripler» jazadi' .

Aldaw, hiylekerlik, jalg'an wa'deler,
Du'nya bazari'nda wolarg'a peshe,
Sol a'deti menen wol ra'h'a'tlener,
Paydasi' ko'beyer neshe mi'n' yese.

Tastan jep ati'rg'an gu'nakar bende,
Qosa sati'p ati'r nami'si'n ari'n,
Sezbes wol nag'i'sli' mi'na a'lemde,
İNSAP, HU'JDAN atli' ta'rezi bari'n (21-bet).

N.To'reshovani'n' «»Qayaqta», «Kim so'yler», «Xali'qti' aldaman'» qosi'qlari'nda, M.Jumanazarovani'n' «Qorqaman», «Ayazdi' ayaz alar», «Bezirdi meni», «Worni'nda turg'ay», «İyesiz hu'wilder go'ne tam», «Bunshama qosi'g'i'n zarli'», «Ku'nge baqqan ayg'abag'ar», «Qaydasan' a'dalat», «Sam-saz», «Shi'paker menen sa'wbet», «Jang'a batti' zamanani'n' ja'biri» «Hu'jdanni'n' monologi'» qosi'qlari'nda da bu'gingi da'wirdegi hu'jdan, insap si'yaqli' pazi'yiletlerden ju'da boli'p ati'rg'an insanlar wo'mirine ashi'nadi'.

Men senin' ko'ksin'de tawlani'p,
Dawasi'z da'rt shegermen,
Na'psin' ba'ledur jayalani'p,
Ko'z jasi'mdi' to'germen.

Ko'beyse du'nyan' ko'beydi,
Jan du'nyan' jarli' biraqta,
Na'psin' qandi'm demeydi,
Aytayi'n bolsa uyata ta⁴.

«Hu'jdan monologi'» qosi'g'i'nan ali'ng'an bul qatarlar arqali' shayi'r insan balasi'na qarata adamgershilikke shaqi'ri'p, u'ndew yetedi.

N.Tilewovani'n' «Hu'jdan ha'm na'psi» qosi'g'i'nda

⁴ Jumanazarova M.Ketpek ush?n kelgenmen. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 153-bet. (Jum?sta barl?k m?sallar us? kitaptan al?nad?)

Bir ku'n kelip hu'jdan yesigin,
Na'psi kelip ti'q-ti'q shertedi,
Qarang'I'da kim ko'redi dep,
Bir sumli'qqa sherik yetedi.
Hu'jdan sonda qatti' qi'ynali'p,
Uzaq waqi't turdi' qi'ynali'p,
Ha'm son'i'nda shaytang'a hay bere almay,
Sum na'psige qaldi' baylani'p⁵.

İnsanni'n' hu'jdannan ayi'ri'li'p na'psi ba'lesine joli'g'i'wi'n shayi'r janlandi'ri'w usi'li'nda sheber sa'wlelendirgen.

Shayi'rdi'n' niyeti, woni'n' a'melge asi'ri'li'w?', bul sol shi'g'armada wortag'a qoyi'lg'an wo'zekli ma'seleni tu'sindiriw arqali', wolardi'n' parqi'n aji'rati'p beriw arqali' a'melge asi'ri'ladi'.

Shayi'r turmi'sti' konkret ali'p, woni'n' barli'q jekke wo'zinsheligine itibar berip su'wretleydi. Woni'n' poetikali'q shi'g'armalari'nda ayti'lg'an barli'q woylar, ideyalar anaw yaki mi'naw da'rejede wo'tmishi, bu'gini ha'm keleshekti bir noqatta tu'yistiriw arqali' beriledi.

Ha'r bir qa'lemkesh turmi'sta wo'zin qi'zi'qti'rg'an ma'selelerdi shi'g'armalari'na tiykarg'I' wo'zek, yag'ni'y tema yetip tan'laydi'. Usi' ma'sele tuwrali' wo'z sezimleri ha'm pikirlerin beredi. Tan'lag'an temasi' arqali' jazi'wshi'ni'n' yaki shayi'rdi'n' ko'rkemlik sheberligi ashi'ladi'.

⁵ Tlewova N. Aytar'm bar. –No'kis, «Qaraqalpaqstan»,

1.2. Hayal-qʻzlar poeziyasʻnda muhʻabbat temasʻ

Gʻaʻrezsizlik daʻwirindegi hʻayal-qʻzlar poeziyasʻnda muhʻabbat temasʻ baslʻ orʻn iyeleydi. Bul temanʻ saʻwlelendiriwde hʻaʻr bir shayʻranʻnʻ ornʻ boʻlek. Wolardʻnʻ muhʻabbat tuwralʻ oʻz tuʻsinigi bar, sonlʻqtan muhʻabbat temasʻn koʻrkem saʻwlelendiriwde oʻz stili koʻrinedi. Biz bul oʻzgeshelikler shayʻralardʻnʻ muhʻabbat temasʻnda jazʻlgʻan qosʻqlarʻn tallaw arqalʻ anʻlawʻmʻzgʻa boladʻ.

Sh.Payzullaeva doʻretiwshiliginde de muhʻabbat temasʻn jʻrlaytugʻʻn qosʻklar barshʻlʻq. Shayʻrdʻnʻ «Muhʻabbat», «Qosʻgʻʻm kewlimninʻ keshirmesisenʻ» qosʻqlarʻnda avtordʻnʻ oʻzine taʻn stili koʻrinedi. Shayʻra muhʻabbatqa tolʻ lirikalʻq qahʻarmannʻnʻ ishki keshirmelerin, ondagʻʻ turaqlʻlʻqtʻ, shʻdamlʻlʻqtʻ uʻlken koʻterinʻkilik penen suʻwretleydi:

Woylar koʻp qʻyaldʻnʻ bolmas turagʻʻ,

Alʻstan koʻz tartar uʻmit shʻragʻʻ,

Qalbimde bir sezim tunshʻktʻradʻ,

İlaʻjim joq azam shekpeyin desem.⁶

İnsandagʻʻ muhʻabbat sezimlerininʻ pinhʻamʻlʻgʻʻ shayʻr poeziyasʻnda sheber berilgen.

... Koʻkiregime tiktim muhʻabbat tuwʻn,

Wogʻan sen de mendey quwandʻnʻ tenʻnen,

Wol tuw oʻzge koʻzge shalʻnbas birden,

Wol inamdur ekewimizge berilgen,

Wol tek gʻaʻrezlidur Sen menen Mennen.

Shayʻra N.Toʻreshovanʻnʻ qosʻqlarʻnda muhʻabbatqa sadʻq qahʻarmanlarʻ obrazʻ suʻwretlenedi:

⁶ Payzullaeva Sh.Analardʻ uran etken xalʻqpʻz! –Noʻkis, «Qaraqalpaqstan», 2000, 35-bet

Bir o'mir ?g'bal?'mn?'n' jaras?'g'?'n tapt?'m dedim,
Qa'ne endi bag'ar bolsa ko'zlerime ol ko'zlerin.
Gu'lzardan ottay do'nip lawlap turg'an gu'ller terdim,
Miyasar ko'rse eger muh'abbat?'n ol ko'zlerin.

P.M?'rzabaevan?'n' g'a'rezsizlik da'wirindegi qos?'qlar?'n?'n' tiykarg'?' tematikas?'-sap muh'abbat sezimlerin ul?'g'law bol?'p esaplanad?'. Bul da'wirdegi shay?'ra lirikalar?' «A'miwda'rya» jurnal?' betlerinde ja'riyalan?'p bar?'ld?'. Bul shay?'ran?'n' muh'abbat lirikalar?' o'zinin' ta'kirarlanbas mazmun?', pa'k sezimlerde sa'wlelendiriwdegi ko'rkemlik izlenisleri menen aj?'ral?'p turad?'. Shay?'rd?'n' «A'miwda'rya» jurnal?'n?'n' 2000-j?'l' №6 san?'nda ja'riyalang'an «Hawaz?'n' telefon arjag'?'ndag'?', «Jalg'?'zgenem», «Bax?'t ur?'s' dep...», «Muh'abbat?'mnan», «Jayg'aspas jan?'mn?'n'», «Da'rwazan' ald?'nda», «Posalarg'a ko'mgen demler...», «Hayallard?'n'», «Sen tawlard?' su'yesen'», «Bir bulaqt?' an'sayman», « İzleymen seni», «Senin'» h'a'm tag'?' basqa jigirmalag'an qos?'g'?' ?shq?' muh'abbat temas?'nda jaz?'lg'an bol?'p, shay?'r bul qos?'qlar?'nda lirikal?'q qah'arman turm?'sl?'q tosq?'nl?'qlar ald?'nda ma'rt-mardana tur?'p o'zinin' pa'k sezimlerin qorg'ay alad?', turm?'sl?'q mashqalalardan bul insan?'y tuyg'?'n' ju'da' u'stin qoyad?':

Pa'k ?shq?'m, sap ?shq?'m kewlin'e jetsin,
Kewlin'di ja'ne de ra'wshan etsin.
Wo'tirik-o'sekler o'rtenip pitsin,
Sag'an degen otl' muh'abbat?'mnan.
(«Muh'abbat?'mnan»)

...Sh?'g'ar?'p sald?'m men shadl' demlerdi,

Ha'mme tu'sine bermes kewil keemlerdi,

Jan'mn?'n' jart?'s' o'zin'de ketti,

Shala jan bop ju're alsam netti? («Bax?'t ur?'s' dep ...»)

P.M?'rzabaeva muh'abbat lirikalar?'nda yar ?shq?', ku'yinishi h'a'm su'yinishi, ishki na'zik sezimlar teren' sa'wlelendirilgen. M?'sal?', m?'na qatarlarga d?'qqa't awdaray?'q:

Bu'gin kewlim sha'menleri qulp?'r?'p tur, o'zge na'rse keregi joq,

Kewil xanam yarg'a taman talp?'n?'p tur, o'zge na'rse keregi joq.

Men shadl?'man, mag'an sira' baxt?'yarl?'q ma'n'gi nesip etermeken,

Yar ko'zinin' ot?' ma'n'gi nesip etse, o'zge na'rse keregi joq.

A'y saq?'y ta'biyat gu'lzar etkil yar ju'rgen ko'shelerdi,

La'zzetlenip eslesem ol o'tken ayd?'n keshelerdi.

Ha'siretimdi, shadl?'g?'md?', sag?'?'n?'sh?'md?' yarg'a jetkerin',

Eger yar dep azap sheksem, o'zge na'rse keregi joq.

U'mitimnin' ushq?'nlar?', appaq qarlar, jerlar seni ku'tiwde,

Na'wshe tallar pa'k ?shq?'mday bu'rtik jarar ma'h'a'llerin ku'tiwde.

Yarg'a ayt?'w: o'mirdi h'a'm o'zin su'yip ?shq?' sharab?'n ishtim.

Patsha on?' ku'tiwde og'an yars?'z jasamaqt?'n' keregi joq.

Minayxan Jumanazarova qos?'qlar?'n?'n' lirikal?'k qah'arman?' muh'abbat?'n ku'tiwden, on?'n' azapl?' ma'writlerin bastan keshiriwde sh?'daml?', to'zimli. Muh'abbat sezimlari ald?'nda h'esh na'rseden tay?'nbayd?':

Su'ymek, su'yilmek bolsa ay?'p,

Sewgi madag?'?'nan at?'nlar,

Ne q?'las?'z s?'rt?'nan say?'p,

Sag'ʔnʔsh darʔna tartʔn'lar.

Sonda da kewlin'iz tolmasa,
Miyrim da'ryasʔna sho'ktirin',
Bolmasa, dʔm g'ana bolmasa,
Yardʔn' qushagʔʔnda o'ltirin'.⁷

«Ko'zimnen tanʔ» qosʔgʔʔnda lirikalʔq qah'armannʔn'
muh'abbat sezimlerinin' qu'direti sonshelli, onʔn' aldʔnda
insannʔn' a'zziligi su'wretlenedi:

Men basʔmdʔ silkimek tu'we,
Bul du'nyanʔ ten'seltsemdagʔʔ,
Ku'shim jetpes senlik sezimge,
Da'rgayʔn'a qaytaman tagʔʔ.⁸

Shayʔra «Aqʔlʔm h'uwshʔm lal» qosʔgʔʔnda:

Kim aytadʔ o'mir mazmunsʔz deyip,
Wo'zin'nin' qolʔn'da onʔn' ta'g'diri,
Jasasan' muh'abbat ʔshqʔnda ku'yip,
Qalbin'de tuwʔlʔw bolar h'a'r ku'ni⁹-

-dep muh'abbattʔ insan o'mirinin' mazmunʔ esaplasa, «Tilse
menin' ko'ksimdi tilsin», «Wo, muh'abbat» qosʔqlarʔnda
muh'abbatʔna jetise almay h'ijran azabʔnda qalg'an lirikalʔq
qah'armannʔn' ishki tolgaʔnʔslarʔn, «Nalʔsh» qosʔgʔʔnda ayralʔq
azaplarʔnan ku'yingen lirikalʔq qah'arman obrazʔn
sa'wlelendirgen. Bunnan basqa M.Jumanazarovanʔn' «Muh'abbat»,
«Muh'abbat h'aqqʔnda tolg'aw», «A'lwidag' aytpayman,
muh'abbat», «Sag'ʔnʔsh», «Muh'abbat qalbimdi ta'rk etpesin»,

⁷ Jumanazarova M. Ketpek ushʔn kelgenmen. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 23-bet

⁸ Sonda, 50-bet.

⁹ Sonda, 83-bet.

«Yaq, men seni...», «Muh'abbat menn ush?'n adaqs?'z a'rman»,
«Senin' s?'rl?' ko'zlerin'», «Japt?'m men sezimlar esigin» h'.t.b.
qos?'qlar?' muh'abbat temas?'nda jaz?'lg'an.

Japt?'m men sezimlar esigin,
Da'rtlerim qag'azg'a to'gilgen,
Muh'abbat ol mening' qos?'g'?'m,
Ko'z jasqa qar?'l?'p egilgen...

Wo'z u'yim o'len' to'segim,
Balamn?'n' bir g'ana ku'lkisi,
Biyma'ni tu'yilar keshegim,
Hijranda sarg'ayg'an m?'n' keshe...

-dep «Japt?'m men sezimlar esigin» qos?'g'?'nda aytsa da, muh'abbat temas?'n j?'rlawdan sharshamayd?'. Sebebi, insan bar eken, muh'abbat jasayd?'.
Alt?'ngu'l

Wo'teniyazova poeziyas?'nda da muh'abbat temas?'nda jaz?'lg'an qos?'qlar bas?'m ko'pshilikni qurayd?'. Shay?'rd?'n' «Ju'reklerde bar, muh'abbat! to'plam?'na kiritilgan qos?'klar?'nan «Keldin', salq?'n gu'z», «Su'wretshi jigit qos?'g'?'», «»Arz?'wlar gu'lda'stesi», «En' q?'mbatl?' ba'h'a'r», «»Muh'abbat», «Senin' ismin' -A'rman», «Sizge» qos?'klar?'n muh'abbat lirikas?'n?'n en jaks?' u'lgileri s?'pat?'nda qaraw bolad?'. «Keldin' salq?'n gu'z» qos?'g'?' gu'zgi ta'biyatt?'n' peyzaj?' arqal?' insann?'n' sag'?'n?'sh, ayral?'q sezimlarin beriwge bag'darlang'an. Shay?'rlar muh'abbatt?'n' oyan?'w?'n, as?'g'?'sl?'q penen yar?'n?'n?'n' keliwin ba'h'a'rge ten'ese, al A.Wo'teniyazova gu'zgi sarg'?'sh ren'di bul sezimdin' otl?' demlarine ten'eydi:

Qaytpas bag'dar mening' qatal qalpin'de,

Salqʻn hʻaʻm biyparwa kirip keldinʻ sen,
Duʻnyanʻ nagʻʻslap renʻlerinʻe,
Uʻnsiz minez benen tuʻsindiresenʻ (3-bet).

«Guʻz qosʻgʻʻ»nda da insannʻnʻ sagʻʻnʻsh sezimlari,
lirikallʻq qahʻarmannʻnʻ xoshlasʻw payʻtʻndagʻʻ ishki
tolgʻanʻslarʻ taʻbiyat koʻrinishlari menen salʻstʻrʻladʻʻ:

Tʻrnalarda qaytʻp barar,
Guʻz qosʻgʻʻn aytʻp barar,
Xoshlasʻwdan nama shalar,
Q ozgʻap kewil tarlarʻmdʻʻ. (14-bet)

Al «Seninʻ isminʻ- Aʻrman» qosʻgʻʻnda bolsa lirikallʻq
qahʻarman muhʻabbat daʻrtinde oʻrtengen qaʻlbininʻ azarlariʻn,
kuʻyinishlari aqʻr sonʻʻnda bir soʻzge almashtʻradʻʻ, yagʻnʻy
muhʻabbatʻ bul oʻmirde ol ushʻn aʻrman boladʻʻ:

Juldʻzlargʻa aytʻp daʻrtimdm,
Kayralaman tastan, tawlardan,
Woʻzgertemen endi isminʻdi,
Seninʻ isminʻ men ushʻn- Aʻrman! –dep muhʻabbatʻna sonʻgʻʻ
soʻzin aytadʻʻ.

Al shayʻra Guʻlistan Daʻwletova insandagʻʻ bul ullʻ tuygʻʻ-
sezimdi baʻhʻaʻr paslʻna teneydi.

Janʻma shoq-jalʻn salgʻan hʻaʻm oʻzinʻ,
Munʻaysam tunjʻrap qalgʻan hʻaʻm oʻzinʻ,
Alʻsqan wagʻʻmda jangʻan hʻaʻm oʻzinʻ,
Sen de baʻhʻaʻrdey bol dedinʻ be, baʻhʻaʻr!

Shayʻranʻnʻ muhʻabbat qosʻqlarʻnda insan oʻmirinʻ mazmunʻ,
insan baxʻtʻ-bul onʻnʻ muhʻabbatʻ degen pikir janʻgʻʻrʻp turadʻʻ.
Sonlʻktan onʻnʻ lirikallʻq qahʻarmanʻ oʻz muhʻabbatʻnan kewli

tolʻp-tasʻp, bir oʻmir muhʻabbatʻna sadʻq qaladʻ. Muhʻabbatʻ
aldʻnda mudam bas iyedi:

Dolʻ sezim tolqʻnʻnda tawlanʻp,
Anʻsʻz qusshʻ qalgʻandayman awlanʻp,
Takkabbʻrlʻq tuwʻn aʻste iydim men,
Tilsim sezimlerden qaʻlbim baylanʻp.

(«Sʻr», 105-bet)

Shayʻranʻnʻ bir qatar muhʻabbat temasʻnda jazʻlgʻan
qosʻqlarʻ lirikalʻq qahʻarmanʻnʻ ishki sezimlerin terenʻ
saʻwlelendiriwde oʻzgeshe bir koʻrkem soʻz kestelerinde jetkere
alʻwʻ menen ayrʻqshalandʻ. Muhʻabbat tuʻsinigin shayʻra «dolʻ
sezim», «moʻldir sezim», «tilsim sezim», «sʻrlʻ sezim», «tʻmsa
sezim» soʻz dizbekleri arqalʻ beredi.

Lirikalʻq qahʻarmandʻ Laʻylige, onʻnʻ kuʻtken yarʻn
Maʻjnunge tenʻeydi:

Tuttay toʻgilermen, sargʻʻsh guʻzlerde,
Kewlim talwas urʻp, seni izlewde,
Laʻyli bolʻp shʻgʻʻp ketsem duʻzlerge,
Meni kuʻtip alar Maʻjnuʻn koʻrinbes (19-bet).

N.Tlewovanʻnʻ «Muhʻabbat qosʻgʻʻ»nda lirikalʻq qahʻarman
muhʻabbatʻnʻnʻ quwanʻshlʻ hʻaʻm munʻlʻ demlerin, ayralʻgʻʻn,
sagʻʻnʻshlʻ maʻwritlerin suʻwretleydi:

Bunsha daʻrli munlʻ qʻzdʻn namasʻ,
Daʻrtten jaralgʻan va qosʻq sagʻasʻ,
Ishqʻsʻz juʻrekke otʻn jagʻʻp,
Gʻamguʻn kewillerdi oʻrter nalasʻ.

Muhʻabbat sharabʻ paldan da tatlʻ,

Giznegen sʻrʻmdʻ koʻzlerim sattʻ,
Jazmʻshʻma jazʻlgʻanʻ sol bolar,
Sagʻan barar joldʻ men ushʻn japtʻ.

Haʻr qanday muhʻabbat iyesi bolgʻan ashʻq qʻz oʻzin Laʻylige, ashʻq jigit oʻzin Maʻjnuʻnge uqsatadʻ. Bul muhʻabbat qosʻgʻʻnda da lirikalʻq qahʻarman (ashʻqlar) Laʻyli hʻaʻm Maʻjnun dep ataladʻ. Shayʻranʻn «Ashʻqlʻq», «Umʻtarsanʻ ba» qosʻqlarʻ da muhʻabbat temasʻnda jazʻlgʻan enʻ jaqsʻ shʻgʻarmalarʻ esaplanadʻ.

Solay etip, shayʻra hʻayal-qʻzlar poeziyasʻnda muhʻabbat temasʻnda jazʻlgʻan shʻgʻarmalar basʻm koʻpshilikni quraydʻ. Tek lirikalʻq qosʻqlarʻ gʻana emes, al liro-epikalʻq janrda da bul tema saʻwlelendiriledi. Bulardʻnʻ qatarʻna N.Toʻreshovanʻnʻ «Tutqʻn», A.Woteniyazovanʻnʻ «Juʻreklerde bar bol, muhʻabbat» poemalarʻnʻ atap koʻrsetiwge boladʻ. Bul temanʻ jʻrlawda hʻaʻr shayʻranʻnʻ oʻzine taʻn stili bar.

1.3. Hayal-qʻzlar poeziyasʻ aʻdebiy sʻnda

Gʻaʻrezsizlik daʻwir aʻdebiyatʻnʻnʻ rawajlanʻw bagʻdarlarʻn belgilewde salmaqlʻ orʻn tutatugʻʻn hʻayal-qʻzlar poeziyasʻ aʻdebiy sʻnda oʻzininʻ unamlʻ bahʻasʻn almaqta. Shayʻra qʻzlar poeziyasʻna professor Q.Worazʻmbetov «Woʻmirdinʻ ozi hʻayal-qʻzlarsʻz goʻzzal emes. Aʻdebiyat ta olarsʻz aʻbiger hʻaʻlgʻa tuʻsetugʻʻnʻ soʻzsiz. Woʻytkeni, olar erlerge salʻstʻrgʻanda duʻnyagʻa, oʻmirge, aʻdebiyatqa da basqasha koʻz-qaras penen qaraydʻ. Erler bazda jaratʻlʻs, koʻbeyiw, duʻnyagʻa keliw hʻaʻm ketiw, oʻsip-oʻniw sʻyaqlʻ ilaʻhʻiy tuʻsiniklrege uʻstirtin maʻn beriwi muʻmkin. Al hʻayal-qʻzlar bulardʻ oʻmirdinʻ tiykarʻ dep tuʻsinedi. Sebebi, olar-analar. Bazda erlerdinʻ goʻzzallʻq tuygʻʻlarʻ, goʻzzallʻqtʻ suʻwretlewi erbekey-serbekey bir naʻrse bolʻp shʻgʻʻwʻ muʻmkin. Al hʻayal-qʻzlardʻnʻ aʻdebiyattagʻʻ goʻzzallʻqtʻ jaratʻwʻ-bul shʻn maʻnisindegi goʻzzallʻq. Sebebi, olardʻnʻ oʻzleri goʻzzallar, olardʻnʻ taʻbiyatʻna goʻzzallʻq qanʻnan qarʻsʻp aʻzeliy sinʻip ketken»,- dep joqarʻ bahʻa beredi. Haqʻyqatʻnda da, shayʻra qʻzlar poeziyasʻ tematikasʻ, ideyalʻq bagʻdarʻ, suʻwretlew printsipleri hʻaʻm tagʻʻ basqa bir qatar belgileri menen erler poeziyasʻnan oʻzgeshelenedi. Hayal-qʻzlar oʻz doʻretpelerine bar mehʻri menen ishki jan duʻnyasʻna taʻn barlʻq agʻla pazʻyiletlerdi oʻtkeredi. Wolar-analar. Ana qansha miyirimli, mehʻrli bolsa, olardʻnʻ kewil keshirmelerinen doʻregen «perzentleri» bolgʻan shʻgʻarmalarʻnda da sonday mehʻir barq urʻp turadʻ. Usʻnday talantlʻ shayʻralarʻmʻzdʻnʻ doʻretiwshiligi aʻdebiyat sʻnshʻlarʻ taʻrepinen oʻzininʻ ʻlayʻqlʻ bahʻasʻn alʻp atʻr. K.Maʻmbetovtʻnʻ «Jaslar hʻaʻm aʻdebiyat», G.İbragimovanʻnʻ «Haʻzirgi qaraqalpaq poeziyasʻnda qʻzlar lirikasʻ»,

G.Esemuratovtʻnʻ «Poeziyada hʻuʻjdannʻnʻ jʻrlanʻwʻ»,
 Wo.Atabaevtʻnʻ «Shayʻranʻnʻ janʻa toplanʻ (N.Toʻreshovanʻnʻ
 «Woʻzinʻnen» poeziyalʻq toplanʻ hʻaqqʻnda)»,
 S.Bahʻadʻrovanʻnʻ «Qʻzlar jʻrlagʻanda qutlʻqlar jaʻhʻaʻn»,
 B.Genjemuratovtʻnʻ «Maʻrtlikti sagʻʻnʻw («Elim el bolsʻn dep
 edim» Algʻʻ soʻz)», «Haʻzirgi qaraqalpaq hʻayal-qʻzlar
 poeziyasʻnda suggestiv lirika», G.Daʻwletovanʻnʻ «...Bul aʻlemde
 bir giya hʻaʻm daʻrt koʻrmesin. (N.Toʻreshova hʻaqqʻnda)»,
 T.Maʻmbetniyazovtʻnʻ «Qosʻqlarʻ kewillerdi terbeydi (N.
 Toʻreshova hʻaqqʻnda)», «Erkin eldinʻ erkin qosʻgʻʻ
 (M.Jumanazarovanʻnʻ «Elim dep enʻiremesenʻ» toplanʻ
 hʻaqqʻnda)», P.Nurjanov hʻaʻm G.Sayʻmovalardʻnʻ «Dramalʻq
 poemada qahʻarman xarakterin jasawdʻnʻ oʻzgesheligi
 (J.İzbasqanovtʻnʻ «Qamal» hʻaʻm N. Toʻreshovanʻnʻ «Tutqʻn»
 poemalarʻ mʻsalʻnda)», Q.Worazʻmbetovtʻnʻ «Terenʻ talgʻamlʻ
 poeziya (N.Toʻreshova hʻaqqʻnda)», H.Woʻtemuratovanʻnʻ «Nabira
 Toʻreshovanʻnʻ shayʻrlʻq stili», G.Sayʻmovanʻnʻ «Sonʻgʻʻ
 poemalarʻmʻzdʻnʻ geypara koʻrkemlik oʻzgesheliklari»,
 G.Turdʻshovanʻnʻ «Xalqʻmnʻnʻ juʻregine nur bolʻp taragʻayman
 (N.Toʻreshova hʻaqqʻnda)», K.Allambergenovtʻnʻ «Shayʻranʻnʻ
 epikalʻq poeziyasʻnʻnʻ oʻzgesheligi», J.Esenovtʻnʻ
 "Haqʻyqatshʻl, ruwxʻ terenʻ soʻz marjanlarʻ ushʻn (Milliy
 gʻaʻrezsizlik jʻllarʻndagʻʻ poeziya hʻaqqʻnda oylar. 1991-1998-
 jʻllar)», Q.Turdʻbaevtʻnʻ «Lirikada ruhʻiy ifodaning wziga
 xosligi», İ.Yusupovtʻnʻ «Kwklam nafasiday hʻaëtbaxsh sherlar
 (M.Jumanozarovanning «Qalbingizda qolgim keladi» sherlar
 twplanmiga kirish swz)», P.Nurjanovtʻnʻ «Shayʻrdʻnʻ ishki erkinligi
 hʻaqqʻnda oylar», «Baxt qwshiday qwngʻim keladi», «Aq

sag'ʻmlar»dag'ʻ ma'rtlik ruwxʻ», «Qalbmida oy, quëshim kwldi (Shoira Minayxon Jumanazarova ijodiga bir nazar)», Q.İlyasovanʻn' «Mʻn' da'rtime suwsʻn boldʻ so'zlerin'», G.Embergenovanʻn' «A'debiyatʻmʻzdʻn' jarasʻqlʻ gu'lleri («Bes gu'l» toplanʻ h'aqqʻnda)», Q.Jumag'alievanʻn' «Da'wir na'pesinen ruwxlanʻp», B.Zivarovanʻn' «Sezimtal lirika iyeleri» sʻyaqlʻ ilimiy h'a'm a'debiy sʻn maqalalarda shayʻra qʻzlar poeziyasʻ h'a'r ta'repleme bah'alarʻn aladʻ. Wolarda shayʻra qʻzlar poeziyasʻnʻn' ideyalʻk, tematikalʻq bag'darlarʻ, turmʻs shʻnlʻgʻʻn su'wretlewdegi o'zine ta'n o'zgeshelikleri, janrlʻq ko'p tu'rliligi, ko'rkemlik belgileri belgili da'rejede so'z boladʻ.

G.İbragimova «qʻzlar poeziyasʻnʻn' go'zzallʻgʻʻ- oqʻsanʻ, tʻn'lasan' janʻn'dʻ ayʻrʻqsha bir la'zzetke bo'leydi. Wolardʻn' sʻyuʻʻrlʻ ku'shi-g'ayrʻnagʻʻs tilinde, oy-sezimlerdin' salmaqlʻlʻgʻʻnda»¹⁰ dep belgilese, B.Zivarova «qaraqalpaq a'debiyatʻnda h'ayal-qʻzlar lirikasʻn poeziya maydanʻndagʻʻ go'zzallʻq, jaratʻwshʻlʻq xramʻ desek asʻra siltewshilik bolmaydʻ»¹¹ dep ju'da' joqarʻ bah'a beredi.

Qaraqalpaq xalqʻnʻn' su'yikli shayʻrʻ Wo'zbekstan Qah'armanʻ İ.Yusupov ta shayʻra qʻzlarʻn poeziyasʻna h'u'rmet qarap, shayʻra M.Jumanazarovanʻn' o'zbek tiline awdarʻlg'an qosʻqlar toplanʻna jazg'an algʻʻ so'zinde «M.Jumanazarovanʻn qosʻqlarʻ sizlerdi ushqʻr qʻyal a'lemine sharlaydʻ, kewli mʻn' bir jamaw, sʻrtʻ pu'tin zamanlaslarʻmʻz da'rtine ma'lh'am bolʻwg'a shaqʻradʻ» dep jazadʻ

¹⁰ «Ustaz jolʻ», 17-fevral, 2007

¹¹ «A'miwda'rya», 2008, №2, 122-123-betler.

A'debiyatsh? G.Esemuratov o'z maqalas?nda poeziyada h'u'jdan ma'selesinin' j?rlan?w? h'aqq?nda so'z ete ot?r?p bul ma'sele a'tirap?nda ko'plegen m?sallar, faktler, a'debiy tekstlik materiallard? tallawg'a tartad?. Haq?yqat?nda, h'a'r qanday da'wirdin' poeziyas?, ul?wma adamzat ush?n en' basl? na'rse - bul h'u'jdan. Bul h'esh qashan siyosat, ideologiya tan'lamaytug'?n tema bol?p esaplanad?. Bul ko'pshilik jag'dayda insan ush?n jetise bermeytug'?n paz?ylet. Us? ma'sele s?nsh?n?n' dur?s ko'rsetkenindey XX a'sirdin' son'g'? j?llar?nda poeziyada bat?l tu'rde ortag'a qoy?la baslad?. Bun?n' sebebi, ja'miyetti qayta qur?w, son'?nan bazar ekonomikas? da'wirindegi jaratqan «klimatlar?» bol?w? mu'mkin, Maqalada bul ma'selenin' sa'wleleniwi shay?ra q?zlardan N.To'reshova h'a'm M.Jumanazarova tvorchestvos? m?sal?nda da h'a'r ta'repleme talq?g'a tart?lad?.

S?nsh? N.To'reshovan?n' to'mendegi qatarlar? arqal? h'u'jdann?n' «jetispewshiligin» ta'sirli jetkere alg'anl?g'?n ko'rsetken:

Muz. Muz. Muz...

Mag'an tutqan gu'lleri de muz,

Mag'an sozg'an qollar? da muz.

Qatt? ton'd?m,

Qalt?rawdaman.

J?ll?l?q tappay a'tirap?mnan...

Ku'lkilerim muz...

Du'nyan? qorshag'an m?na muzl?qtan,

Men de muzg'a aylanbaqtaman.

Bul qatarlarda lirik qah'arman "Wo'mirden tu'ygenlerin bo'lisiw ush?'n da'rtles, pikirles adamlard?' izleydi, biraq taba almayd'", sebebi olard?'n' barl?'q h'a'reketleri de jalg'an, ju'zeki yamasa qos?'q qatarlar?'ndag'?' "muz" s?'yaql?'. A'dette bunday qos?'qlar awqaml?'qda'wirde kommunistlik ideologiya ko'z qaras?'nan "pessimizm" s?'pat?'nda qaralan?'p, qatan' s?'ng'a ush?'rar edi. Demokratiya, g'a'rezsizlik ideologiyas?' bulardan az da bolsa qutqard?' h'a'm bul G.Esemuratov or?'nl?' keltirgenindey M.Jumanazarova s?'yaql?' ma'rt q?'zlar?'m?'zd?'n' to'mendegidey qatarlar?'n tuwg'?'zd?':

Sonshama ?nj?'ql?'qtan,
Tiyesiz ko'p jinime,
Ma'rtlikke d?'m ?nt?'qpan,
Ur?'span' so'kkenime.
Bunshama ku'yinemen:
Q?'zlar?'n xan sorasa,
Gellesin alg'an xalq?'m,
Bir ten'iz qur?'g'ansha,
G'a'plette qalg'an xalq?'m

"Kemlik, da'rt, a'rman telegey ten'izdey ashsh?' h'aq?'yqatl?'q qam?'rday qar?'s?'p berilip turg'an joq pa?!"¹²

S?'nsh?' G.Esemuratova shay?'rlar poeziyas?'nan h'aq?'yq?'y "h'u'jdan shaq?'r?'g'?" bol?'p jan'laytug'?'n qatarlard?' da'l tan'layd?' h'a'm shay?'rlar poeziyas?'ndag'?' bat?'ll?'qt?', o'tkirlikti ash?'p beredi:

Wo'ldi, sup-sul?'w a'rmanlar o'ldi,
Wo'ldi, ah'd?'w-paymanlar o'ldi,

¹² Sonda...

Wo'ldi h'u'jdan, iyma h'a'm o'ldi,

Bilmedim kim qay jerge ko'mdi.

Us? bag'dar s'nsh? J.Esenovt'n' son'g'? j'llardag'? poeziyam?zg'a shol?w tu'rindagi maqalas?nda da dawam ettirilip, onda poetikal?q o'nerdagi h'aq?yqatsh?ll?q ruwh'?y teren'lik joqar? qoy?lad?. Bul da'wirde "...basqa shay?rlarg'a sal?st?rg'anda da I.Yusupov, X.Da'wletnazarov, B.Genjemuratov, N.To'reshova, M.Jumanazarova, Wo.Sa'tbaev h'.t.b. bazar ekonomikas? j'llar?n'n' q'y?nsh?l?qlar? h'a'm ruwh'?y-morall?q qarama-qars?l?qlar?n h'adall?q penen jas?rmastan ash?q tu'rde h'a'm ku'yinip ot?r?p jazd?"¹³, deydi.

S'nsh?lar?m?zd?n' dur?s aytqan?nday son'g'? da'wirde: "Poeziyan?n' tek tematikal?q, ideyal?q bag'?t? o'zgerip qalmastan, shay?rlard?n' pikirdi beriw us?l?, formas? da o'zgerdi. Xal?qt?n' tariyx?na oy juw?rt?w, ol h'aqq?nda gu'yzeliske tu'siw, us? arqal? adamlarda o'z o'tmishin qa'sterlew sezimlerin payda etiwge bag'?shlang'an sh?g'armalard? ko'plegen jas shay?rlar do'retpekte". "...Bat?ll?q shay?r M.Jumanazarovan?n' ko'p g'ana do'retpelerine ta'n" "...Shay?ran?n' pikirleri tirdin' og'?nday qadawsh?l?q ku'shke iye. Bur?nlar? h'esh kim ayta almag'an pikirlerdi bat?l ayta al?w, adamlard?n' sezimlerine tu'rtki sal?w, us? arqal? biypa'rwal?qqa ko'z bas?w - bular oq?wsh? qa'wiminin' shay?rg'a degen h'u'rmetin artt?ratug'?n belgiler..."¹⁴

...90-j'llar poeziyas?... shay?rlard?n' poetikal?q izlenisleri...Shay?rlar jaz?p at?r, lekin s'nsh?lar olard?n' do'retpelerin o'z waqt?nda bah'alap u'lgere almay at?r..."Begligin'di buzba sen!" dep aqsaqal shay?r I.Yusupov

¹³ Esenov J. Haq?yqatsh?, ruwh'? teren' so'z marjanlar? ush?n. "Ustaz", 13-may, 1999.

¹⁴ Sonda...

qa'lem terbese, "Ash?q bolmag'an kim bar?!" dep talantl? qa'lem iyesi X.Da'wletnazarov oq?wsh?n? yoshland?rad?, N.To'reshova "Wo'zin'nen" dep h'u'kim sh?g'arsa, "A'lwidag' aytpayman, muh'abbat!" dep M.Jumanazarova a'lemge jar salad?, Wo.Sa'tbaev "Ay s?g'alayd?", "Do'n'bekshigen du'nyasan'" dep oylarg'a talsa, G.Nurlepesova "Qaylardas?z, gu'mis bulaqlar!?" dep soraw taslayd?. Marh'um shay?r q?z N.Tilewovan?n' "Aytar?m bar" toplam?n qol?ma uslap ot?r?p, o'zinnin' ilimpaz ekenligimdi de, oq?wsh? ekenligimdi de um?taman, ko'z jaslar?m muqabag'a tamad?. Saqlan' shay?rlard?!-dep buyr?q bergim keledi...""Qa'dirlen' shay?rlard?!"-dep jal?nsam deymen...Wolarg'a qos?l?p a'rman etemen"¹⁵

A'debiyatsh?-s?nsh?n?n' bul jerde bir so'zin de o'zgertip yamasa so'z benen tu'sindirip, og'an q?lap?l?q etiwge bolmayd?. Won? h'a'r ta'repleme o'zlestirip bergennen tap us?lay o'z so'zleri menen alg'an maqul. Sebebi, bunda janl? energiya, ayr?qsha temperamentlilik bar.

S?nsh? H.Wo'temuratovan?n' bul maqalas?nda g'a'rezsizlik da'wirindegi shay?rlar poeziyas?n?n' rawajlan?w bag'darlar? u'yrenilip, a'debiyat tariyx?nda: "XX a'sirdin' 90-j?llar?...Hesh bir j?llarg'a usamag'an ma'writler...Bir-birinen o'zgeshe, h'a'r biri o'z so'zine iye qa'lem iyeleri...T.Sa'rsenbaev, J.İzbasqanov, Sh.Ayapov, S.İbragimov, A'.Wo'tepbergenov, P.M?rzabaeva...Wolard?n' h'a'r birinin' do'retiwshiligin arnawl? u'yreniw za'ru'r", -dep a'debiyattan?w ilimi ald?nda turg'an waz?ypalard? belgileydi.

¹⁵ O'temuratova H. Sen so'nbeysen', poeziya juld?z?! "Erkin Qaraqalpaqstan", 20-yanvar, 1999.

P.Nurjanovt?n' "Shay?rd?n' ishki erkinligi h'aqq?nda oylar"¹⁶ degen maqalas?ndag'? M.Jumanazarovan?n' poeziyas? h'aqq?nda pikirleri de q?z?g'arl? h'a'm ta'sirli sh?qqan

A'debiyatsh? T.Ma'mbetniyazovt?n' "Qos?qlar? kewillerdi terbeydi"¹⁷ maqalas? shay?r N.To'reshovan?n' pu'tin do'retiwshiligine arnalad?. Maqalada avtord?n' g'a'rezsizlik j?llar?nda jaz?lg'an "Q?z?m-aw" ("A'miwda'rya" 1992, № 6-7), "Tutq?n" ("Erkin Qaraqalpaqstan" 1993, 11-dekabr, keyin bul eki poema 1994-j?l? "Wo'zin'nen" toplan?na kirgiziledi) poemalar? da ken' tallanad?.

Avtor "Q?z?m-aw" poemas?n "lirikal?q poema, onda syujetten go're sezim bas?m" dep janrl?q o'zgesheligin dur?s an?qlayd?. Sebebi, poemada lirikal?q qah'armann?n' ishki sezimleri, tolq'an?slar? beriledi. Sezimlerge tu'rtki bolg'an kishkene syujetlik waq?ya bayanlanad?. Maqalada poeman?n' q'sqasha mazmun? ayt?lad?: "Jigit bir "sul?wg'a" u'ylenedi, xojal?q bolad?, ku'nler o'te beredi. Aradan waq?t o'tedi, q?zl? bolad?. Biraq, u'ydegi jag'dayd?n' qalay keship at?rg'an?n, su'yiklisinin' q?l?qlar?n kesh bileli. Won?n' buz?q jolg'a tu'skenin basqalardan esitedi, og'an itibar bermeydi, en' keyininde o'z ko'zi menen ko'redi, bul azapqa sh?damag'an jigit nekeni buz?wg'a ma'jbu'r bolad?"¹⁸.

Al, poemadag'? lirikal?q qa'siyetlerdin' bas?ml?g'?n, lirizmnin' ku'shliligini lirikal?q qah'armanlard?n' ishki sezimleri, terbenisleri menen suwg'ar?lg'an qatarlardan u'zindiler keltiriw arqal? da'lilleydi. Bunda lirikal?q qah'armann?n' ishki sezimleri

¹⁶ Nurjanov P. Shay?rd?n' ishki erkinligi h'aqq?nda oylar. "Qaraqalpaqstan jaslar?", 1998, 5-mart.

¹⁷ "A'miwda'rya" jurnal?. 1998, №5, 84-bet.

¹⁸ Sonda, 91-bet.

kem-kemnen o'tkirlesip bara beredi. Buz'q h'ayald'n' qol'nda qalg'an q'z ta'g'diri oy'nan sh'qpayd', on' q'ynayd'.

So'zsiz qutqaraman seni q'zgenem,
Meni bir ta'n'irimnin' o'zi qollag'ay,
Jan'md' ta'rk etip ketpese denem,
Senin' kirpigin'e sh'qlar qonbag'ay.

S'nsh' sh'g'armadag' us'nday qah'armann'n' sezimlerinin' ku'shliligi, on'n' "lirikal'q poema" dep atawg'a bolatug'nl'g'n da'liyldi h'a'm shay'rd'n' lirikal'q sezimdi sheber su'wretlew, adamlard'n' jan du'nyas'na kiriwi, ko'rkem sh'g'arma do'retiwdegi u'lken tab's' dep esaplayd'.

Al, avtord'n' "Tutq'n" poemas' h'aqq'nda pikirler tek sh'g'arman'n' ideya-tematikal'q o'zgesheligine baylan'sl'. Sonl'qtan maqalada sh'g'arma mazmun'n ayt'p beriwshilik bas'm. Avtor, poema qah'armanlar' Ziyada menen Da'niyar aras'ndag' qatnaslar h'a'm on'n' aq'beti ma'selesine q'z'g'p ketip, waq'yan' qayta bayanlap at'rg'an'n sezbey qalad': "Ha'r na'rse waqt'nda bol'w' kerek, waq't o'tkennen keyin h'a'mme na'rsenin' de q'z'g' azayad'. Muh'abbat ta us'nday. Wolard'n' jas waq'tta jol' ayra tu'sedi, endi bu'gin bala-shag'al' bolg'annan keyin olarda muh'abbat sezimi oyan'p muh'abbat ot'nda janad'. Wolar kesh qalg'an edi. Shay'r dur's sheshim tabad', eki xojal'qt' da buzbayd', bala-shag'an' j'latpayd'. Bizlerdin' da'rtke tol' ko'z jaslar'm'zd' o'zlerimizden bo'ten h'esh kim ko'rmesin, o'zimiz benen o'zimiz bolay'q, degen juwmaqqqa keledi Ziyada" – dep to'mendegishe u'zindi kiritedi:

Sende de j'lasa bir toda bala,
Mende de j'lasa bir toda bala,

Qayaqqa jayg'asar bul sherli nala...

Wo'zgelerdi jang'an otqa salmayman, ...

Qarap o'tkenimizdey maqalada poeman'n' ko'rkemlik qa'siyetlerine konkret teoriyal'q tallawlar, janrl'q o'zgeshelikler h'aqq'nda pikirler ko'rinbeydi. Sonl'qtan da maqalada s'nl'q ko'zqrastan ko're mazmun bayanlawsh'l'q bas'm ekenligin ko'riwimizge bolad'.

T.Ma'mbetniyazov "Qos'qlar' kewillerdi terbeydi" tvorchestvol'q portretinde shay'r N.To'reshovan'n' poeziyas' h'aqq'nda ken' tu'rde so'z etedi. Avtor, bul portretlik maqalada shay'r tvorchestvos'n'n' rawajlan'w evolyutsiyas'n dur's ko'rsetip bere alg'an.

Dur's'nda da s'nsh'n'n' aytqan'nday:

"Na'biyra talapshan', ol o'zine de, basqag'a da talap qoya alad'...ol o'zinin' birinshi kitab'nda-aq:

Awa men baladayman,
Kewli pa'k laladayman,
Xalq'mn'n' ju'regine,
Nur bol'p tarag'ayman

-dep waz'ypa qoyd'. Wol xal'qt'n' ju'regine jetiwge as'qt'".¹⁹

Haq'yqat'nda da bul dur's ga'pler. Won'n' qos'qlar' q'yal'y bayanlawg'a qarag'anda o'mirge jaq'n. Won'n' sh'g'armalar'n oq'p at'rg'anda qos'qt'n' turm'stan do'rep at'rg'an' oq'wsh'n' isendirip ot'rad' (sonda...84-bet).

¹⁹ Ma'mbetniyazov T. Qos'qlar' kewilerdi terbeydi. "A'miwda'rya", 1998, №5, 84-bet.

A'debiyatsh?-s?nsh? aytqan?nday: "N.To'reshovan?n' "Wo'zin'nen" qos?qlar toplan? on?n' qa'leminin' jetilisip kiyat?rg'an?nan da'rek beredi...teren' filosofiyal?q oy juw?rtad?.

El bolmaqta o'zin'nen,
Jer bolmaqta o'zin'nen,
Er bolmaqta o'zin'nen,
Qor bolmaqta o'zin'nen.

...Wonda h'a'zirgi da'wirdin' ju'reginin' sog'?w? esitilip turad?".

Bul faktler s?nsh?n?n' do'retiwshiligidagi obektlik penen realizimni de an?q ko'rsetedi. Nag'?z sh?nl?qqa, h'aq'yqatl?qqa x?zmet etiw, g'a'rezsizlik, erkin ideologiyas? dep te, mine, us'lard? aytsa bolad? h'a'm solar arqal? bizge bur?n na'ma'lim shay?rd?n' da a'debiy do'retiwshlik tulg'as? kem-kem ayq?nlas?p bara beredi. Atap aytqanda, s?nsh?n?n' dur?s an'g'ar?p ayt?rg'an?nday N.To'reshova poeziyan?n' son'g'? ko'shindegi M.Jumanazarova, G.Nurlepsova, A.Wo'teniyazova h'.t.b. s?yaql? shay?r q?zlard?n' ald?nda kiyat?rg'an qa'lem iyelerinin' biri. Won?n' do'retpelerinde ideyal?q an?ql?q h'a'm bat?ll?q, poetikal?q boyawlard?n' ko'p tu'rliligi h'a'm t.b. bul so'zlerimizni ayq?n da'liylleydi.

S?nsh? T.Ma'mbetniyazov so'z etilip ot?rg'an talantt?n' liro-epikal?q do'retpeleri "Ush?ras?w", "Shayqas", "Qorg'an", "Periyzat" s?yaql? ballada, poema, q?ssalar?n da tallag'an h'am olard?n' shay?r jol?n?n' jetilisiwindegi or?nlar?n dur?s ko'rsete alg'an.

G'a'rezsizlik da'wir a'debiyat?nda belgili or?ng'a iye h'ayal-q?zlar poeziyas? a'debiyatsh? s?nsh?lar ta'repinen o'z bah'as?n

almaqta. Bunda sʻnshʻ ilimpazlar hʻayal-qʻzlar lirikasʻnʻnʻ baslʻ tematikalʻq oʻzgesheliklerin, janrlʻq hʻaʻm koʻrkemlik qaʻsiyetlerin, lirikalʻq qahʻarman obrazʻn jaratʻwdagʻʻ izlenislerin uʻyreniw arqalʻ buʻgingi poeziyanʻnʻ rawajlanʻwʻnda olardʻnʻ ornʻn koʻrsetip beredi.

2-BAP

Hayal-qʻzlar poeziyasʻnʻnʻ janrlʻq tuʻrleri hʻaʻm koʻrkemlik oʻzgesheliklari

2.1. Hayal-qʻzlar poeziyasʻnʻnʻ janrlʻq tuʻrleri

Gʻaʻrezsizlik daʻwirindagi hʻayal-qʻzlar poeziyasʻ bul daʻwir aʻdebiyatʻn janrlʻq tuʻrlerininʻ koʻp tuʻrliligi menen de bayʻttʻ. Tuʻrlishe tematikada jazʻlgʻan hʻayal-qʻzlar poeziyasʻ oʻzininʻ koʻrkem forma salasʻndagʻʻ izlenilari menen ajʻralʻp turadʻ. Hayal-qʻzlar lirikasʻn mazmunʻ boyʻnsha didaktikalʻq lirika, publitsistikalʻq lirika, taʻriyp –arnaw qosʻqlarʻ, muhʻabbat lirika, formasʻ boyʻnsha erkin qosʻqlar, toʻrt qatarlʻ qosʻqlar, uʻsh qatarlʻ qosʻqlar, bes qatarlʻ qosʻqlar, toʻrtlikler, gʻaʻzzeller, al iri liro-epikalʻq shʻgʻarmalarʻnʻnʻ poemalar, daʻstanlar, tolgʻawlar, balladalar, qʻssalar sʻyaqlʻ janrlʻk tuʻrlerge ajʻratʻladʻ.

Hayal-qʻzlar poeziyasʻn janrlʻq jaqtan tallagʻanda, olardʻ mazmunʻ boyʻnsha publitsistikalʻq lirika basʻm orʻndʻ iyeleydi. Shayʻralar publitsistikalʻq qosʻqlarʻnda gʻarezsizlik, watan taʻgʻdiri, millet keleshegi, Aral ekologiyasʻ, jaʻmiyetlik-siyasiy oʻzgerislerdi, sotsial turmʻs maʻselelerin saʻwlelendiredi. Shayʻralar N.Toʻreshovanʻnʻ «Seni jʻrlayman» duʻrkini, Sh.Payzullaevanʻnʻ «Daʻwir tolgʻawʻ», M.Jumanazarovanʻnʻ «Qasterlep saqlanlar bir-birinʻizdi», G.Nurlepesovanʻnʻ, G.Daʻwletovanʻnʻ «Ne qʻlʻp juʻripsiz balajanlarʻm» hʻ.t.b.bir qatar qosʻqlarʻ jaʻmiyetlik turmʻstagʻʻ aʻhʻmiyetli maʻselelerdi saʻwlelendiredi.

Didaktikalʻq shʻgʻarmalarda bul daʻwir poeziyasʻnda oz rayaaflanʻwʻn dawam etpekte. Shayʻra hʻayal-qʻzlardan N.Toʻreshova, M.Jumanazarovanʻnʻ didaktikalʻq shʻgʻarmalarʻn

ayʻrqsha atap oʻtiw muʻmkin. N.Toʻreshovanʻnʻ didaktikasʻnda hʻadallʻq, paʻklik. adamgershilik, kisige hʻazar bermew, hʻaqtan uʻmit etip jasawdʻ naʻsiyatlaw baslʻ orʻndʻ iyeleydi. Bul shayʻranʻnʻ toʻrt qatarlʻ qosʻqlarʻ, gʻazzeleri hʻaʻm uʻlken liro-epikalʻq shʻgʻarmalarʻnda da saʻwlelenedi. Al M.Jumanazarovanʻnʻ didaktikalʻq shʻgʻarmalarʻnda shayʻranʻnʻ tuwrʻdan-tuwrʻ aytʻwshʻlʻq, qaytpas xarakteri korinedi. Bul hʻaqqʻnda aʻdebiyatshʻ P.Nurjanov bʻlay jazadʻ: «ol jaqsʻlʻq hʻaʻm jamanlʻq, sadʻklʻq hʻaʻm qʻyanet, aʻdalat hʻaʻm jawʻzlʻq, insanʻylʻq hʻam insapsʻzlʻq, pidayʻlʻq hʻaʻm biyparwalʻk sʻyaqlʻ aʻzelden keyatʻrgʻan temalargʻa uʻlken itibar qaratadʻ»²⁰

Muhʻabbat lirikasʻ –shayʻra hʻayal-qʻzlar poeziyasʻnda baslʻ orʻndʻ iyeleydi. Shayʻra hʻayal-qʻzlar insandagʻʻ sap ʻshqʻ sezimlerin saʻwlelendiriwde erler poeziyasʻnan ajʻralʻp turadʻ. Pinhʻamʻ sanalgʻan bul sezim shayʻra hʻayal-qʻzlar poeziyasʻnda «soʻz penen aytʻlsa qadiri bolmaydʻ» degen shʻgʻʻs daʻstuʻrine say tuʻsinikte saʻwlelendiriledi. Bunda ashʻqlar ishki kewil sarayʻn koʻzi arqalʻ ugʻʻnʻlʻwʻ menen oʻz sʻrlarʻn pinhʻamʻ saqlawʻ kerek. Mʻsalʻ, M.Jumanazarovanʻnʻ mʻna qosʻgʻʻna dʻqqat awdarayʻq:

Biyparwalʻk tekte nʻqabʻm,
Aʻy, aʻziyzim, sezgeysenʻ sonnʻ,
Tek oʻzinʻde kewlik ʻqrarʻm,
Mehʻrimdi koʻzimnen tanʻ.²¹

²⁰ Nurjanov P. «Baʻrhʻama el-xalʻk daʻrti menen jasaytugʻʻn shayʻr»// «Ketpek ushʻn kelgenmen» toplanʻna «Algʻʻ soʻzi». –Noʻkis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 3-bet.

²¹ Jumanazarova M. Ketpek ushʻn kelgenmen.. –Noʻkis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 50-bet

Yamasa G.Da'wletovan?'n' «Muh'abbat» qos?'g?'nda q?'zd?'n' ishki sezimlerin tis jar?'p ayta almaw?' da sh?'g?'s xal?'qlar?'na ta'n na'rse:

Kewlim s?'r?'n bildirmege batpad?'m,
Beglik tuw?'n awlag'?'raq atpad?'m,
Sezimlerge tursamdag'?' may?'s?'p,
Bir aw?'z so'zin'e juwap qatpad?'m.

Mudam ju'regimde seni saqlad?'m,
Wo'zin'di dep so'z marjan?'n taklad?'m,
Jen'gem h'azillese «qoysh?' sonn?» dep,
Al, pinh'am?' maqtag'an?'n jaqlad?'m²².

Shay'ralard?'n' ta'riyp-arnaw qos?'qlar?'nda watan ta'riypi, qaraqalpaq xalq?'n?'n' q?'zlar?' menen el bat?'rlar?', belgili shay'rlar?', ataql?' elge tan?'lg'an adamlar?' ta'riypi beriledi. N.To'reshovan?'n' «Qaraqalpaqstan?'m menin'», «Aral q?'zlar?'», «Qaraqalpaq go'zzallar?», M.Jumanazarovan?'n' «Dost?'ma», G.Nurlepesovan?'n' «A'denbay ag'a», «Elliksen», G.Da'wletovan?'n' «Gu'laysha apa», «A'rman?'n' seni» h'.t.b. qos?'qlar bul janrg'a kiredi.

Shay'ralard?'n' peyzajl?'q lirikas?'nda ba'h'a'r, jaz, gu'z pasl?'ndag'?' ma'wsimlik o'zgerisler arqal?' insan o'miri menen baylan?'sl?' su'wretlenedi. Ayr?'qsha atap o'tetug'?'n na'rse, q?'zlar poeziyas?'nda j?'l pas?'llar?' arqal?' insandag'?' muh'abbat tuyg'?'s?'n?'n' oyan?'w, ayral?'q, sag'?'n?'sh ma'writleri sa'wlelendiredi. M.Jumanazarvan?'n' poeziyas?'nda jaz h'a'm ba'h'a'r pasl?'ndag'?' ta'biyat muqamlar?', G.Da'wletova lirikas?'nda

²² Da'wletova G. Q'z taxt'm. –Tashkent, 2009, 96-bet.

ba'h'a'r pasl?, A.Wo'teniyazova qos?klar?nda gu'z ?rg'aqlar? arqal? insandag'? muh'abbat sezimlerin sa'wlelendiredi.

Shay?ra h'ayal q?zlard?n' lirikas?nda ko'rkem forma salas?ndag'? izlenislerdi de ko'riwge bolad?. Wolard?n' sh?g'armalar?n formas? boy?nsha eki qatarl? qos?klar, u'sh qatarl? qos?qlar, bes qatarl? qos?klar, terme-tolg'aw formas?ndag'? qos?klar, to'rtlikler, g'a'zzeller dep aj?rat?wg'a bolad?.

Eki qatarl? qos?k u'lgisinde G.Nurlepesovan?n' «Abaylan' a'zizler, adamn?n kewli» qos?g'? jaz?lg'an

İnsann?n kewli-h'asl?nda appaq,
Kewildin' nag'?s?-su'ymek, jaratpaq.

Kewil-ken' du'nyadur ten'ew tab?lmas,
Kewiller ken' bolsa du'nya tar?lmas²³.

Bes qatarl? qos?qlarg'a G.Da'wletovan?n' «Ja'ne ba'h'a'r keldi», «Tuw?lg'an jer», «Tumarisa anajan», «A'ziyzim Watan» qos?klar? m?sal? bolad?.

To'rtlikler: Shay?ralar N. To'reshovan?n', G.Da'wletovan?n' poeziyas?nda ush?rasad?. N.Toreshovan?n' to'rtlikleri qur?l?s? boy?nsha o'zgesherek, formas? boy?nsha g'a'zzellerge jaq?n keledi:

Dana, dana bolmas, na'zerinen qalsa samal ag'?m?n?n' sa'l-pa'l o'zgerisi,
Bala, bala bolmas, o'zi o'nip sh?qqan tald?n' ruwx bermese terbelisi,
Lala, lala bolmas, ju'zindegı uyat? menen a'lemge bermese shug'la,
Bassh?, bassh? bolmas, oylapntpasa, soram?ndag'? eldin'

h'al?, ku'n ko'risi.²⁴

²³ Nurlepsova G. Aq sag'?mlar. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 19-bet

²⁴ To'reshova N. A'ziyzim. –No'kis, «karaqalpaqstan», 2009, 49-bet

Terme-tolg'aw formas'nda jaz'lg'an qos'qlar: N.To'reshovan'n' «Qaraqalpaqstan'm menin'», «Jiyen j'raw monolog'», G.Nurlepsovan'n' «Ernazar alako'z h'aqq'nda tolq'aw», Sh.Payzullaevan'n' «Da'wir tolq'aw'» M.Jumanazarovan'n' «Ernazar alako'zdin' pa'riyad'» «Muh'abbat h'aqq'nda tolq'aw» sh'g'armalar'n' atap o'tiwge bolad'.

Erkin formada jaz'lg'an qos'qlar. G.Nurlepsovan'n' «Men qos'k jazsam...», M.Jumanazarovan'n' «Na'reste», «Sag'?'n'sh», «Anajan», «Ko'zler», N.To'reshovan'n' «Men tun'g'?'sh ma'rte tu'n'ildim...», «A'ziyzim» du'rkinine kirgen qos'qlar' erkin formada jaz'lg'an.

Men tun'g'?'sh ma'rte tu'n'ildim,
Wo'zimnen,
Bunsha arl' bol'p tuwlg'an'mnan,
Bunsha taza bol'p tuw'lg'an'mnan.
Sebebi,
Bul du'nyag'a s'yimas pa'kize ruwxlar,
Bul du'nyaga h'adall'q, insap.²⁵

G'a'zzeller: Shay'ra N.To'reshova lirikas'nda basl' janrl'q tu'r esaplanad'. Shay'ran'n' en' son'g'?' qos'qlar toplan'nda seksenge jaq'n sh'g'armalar kiritilgen bolsa, son'n' eliwge shamalas' g'a'zzel formas'nda jaz'lg'?'n. G'a'zzelleri muh'abbat temas'nda jaz'lg'an.

Hayal-q'zlar poeziyas'nda liro-epikal'q janrlar da salmaql' or'n tutad'. N.To'reshovan'n' «Q'z'm-aw», «Tutk'n», poemalar'», «Yalg'ansh'» da'stan', «Periyzat», «Anal'k h'aqq'nda q'ssa» q'ssalar', Sh.Payzullaevan'n' «Kuyash ataw'»

²⁵ To'reshova N. A'ziyzim. –No'kis, «karaqalpaqstan», 2009, 17-bet.

nasʻrʻy poemasʻ, N.Tlewovanʻnʻ «Juʻrek jarasʻ» nasʻrʻy poemasʻ, G.Nurlepesovanʻnʻ «Qumar ana» tariyxʻy daʻstanʻ, M.Jumanazarovanʻn «Suʻyinbiyke» tariyxʻy tolgʻawʻ, A.Woʻteniyazovanʻnʻ «Aysultan», «Juʻreklerde bar muhʻabbat» poemalarʻ gʻaʻrezsizlik daʻwirinde doʻretildi. Shayʻralardʻnʻ liro-epikalʻq shʻgʻarmalarʻ poemalar, daʻstanlar, qʻssalar, tolgʻawlar sʻyaqlʻ janrlʻq tuʻrlerge ajʻratʻladʻ.

N.Toʻreshovanʻnʻ “Qʻzʻm-aw” poemasʻ da lirikalʻq poema. Bul poemada da lirikalʻq qahʻarmannʻnʻ jeke taʻgʻdirine baylanʻslʻ tolgʻanʻslarʻ, qaygʻʻrʻwlarʻ saʻwlelengen. Woʻmirde joldasʻn tabʻwda aljasqanʻn kesh anʻlagʻan Yusup joldan shʻqqan hʻayalʻnʻnʻ qolʻnda qalgʻan qʻzʻnʻnʻ taʻgʻdirin oylap qʻynaladʻ.

Qʻzʻm-aw

Haʻzir sen qanday oydasanʻ,

Toʻrt muʻyesh diywaldan oʻtpey tur koʻzim,

Juʻregim uʻziler seni oylasam,

Kuʻldey ʻdʻraydʻ sonshelli toʻzim²⁶. (44-bet)

Wol hʻayalʻnʻnʻ iplas islerine shʻdamay uʻyden shʻgʻʻp ketedi. Qʻzʻnʻnʻ taʻgʻdirine qʻynalʻp, tolgʻanʻp juʻrgen kuʻnlerinde birden uʻy betinen Xanʻmnʻnʻ dawʻsʻ shʻgʻadʻ. Daʻrhʻal telefongʻa juwʻrʻp militsiya shaqʻradʻ hʻaʻm baʻngilerdi alʻp ketedi. Al, Yusup oʻz qʻzʻn qolʻna aladʻ. Poemada bawʻrman aʻke obrazʻ saʻtli shʻqqan. Lirik qahʻarmannʻnʻ ishki debdiwleri sheber suʻwretlengen. Shayʻr adamnʻnʻ jan duʻnyasʻna kire alʻw, sezimlerde jetkere alʻwʻ sonshelli, oqʻwshʻ da usʻnday

²⁶ Toʻreshova N. Oʻzinʻnen, Noʻkis, “Qaraqalpaqstan” 1994, 14-bet.

ayan?sh sezimlerin oyatad?. Bul shay?rd?n? sh?g?arma do'retiwdegi tab?s?.

Poemada belgili bir syujet bayanlanbag'an. Al, lirik qaxarman o'mirindegi tragediyal? waq?yag'a baylan?sl? on?n? ishki sezimleri, tolq'an?slar?, debdiwleri berilgen lirizm ku'shli. Sonl?qtan da "Q?z?m-aw" sh?g?armas? lirikal?q poema.

G'a'rezsizlik da'wirindegi N.To'reshovan?n? "Tutq?n" poemas? da shay?rd?n? tab?sl? do'retpeleri bol?w? menen qatar poeziyan?n? janrl?q jaqtan jetilisiwinde salmaql? or?n tutad?.

"Tutq?n" – dramal?q poema. Sh?g?armag'a ta'n janrl?q belgiler qaraqalpaq poeziyas? ush?n janal?q emes. Qaraqalpaq poemash?l?g'?nda dramal?q s?patqa iye poema da'slep İ.Yusupov qa'leminen do'regen edi. Keyingi da'wirde İ.Yusupovt?n? birinshi "Aktrisan?n? ?g'bal?" poemas?nan son' "Ma'n'gi bulaq", T.Ma'tmuratovt?n? "Jaqs? adamn?n? ju'regi", "Menin' juld?z?m" sh?g'armalar? liro-dramal?q janrda jaz?lad? h'a'm olar tvorchestvan?n? g'ana emes, al pu'tkil qaraqalpaq poeziyas?n?n? u'lken tab?slar?na ayland?.

Liro-dramal?q poemalard? s?patlaytug'?n tiykarg'? janrl?q qa'siyetler bunda ko'pshilik poemalardag'?day, h'a'diyseni bayanlawda, lirikal?q sheginis te, qah'armann?n? h'a'diysege qatnas? da, waq?yag'a berilgen bah'a da bar bolad?. Bul aralas janrd?n? bir tu'ri. Liro-dramal?q sh?g?arma bir jag'?nan syujetke, personajlarg'a baylan?sl? qatnaslar?n, oy-sezimlerin, ruwx?y tolq'an?slar?n berip barad?. ...Liro-dramada avtor o'z qah'armanlar?n?n? is-h'a'reketlerine o'zinin' qatnaslar?n bildirip, olard?n? ta'g'dirine aralas?p ot?rad?.

N.To'reshova "Tutq'n" poemas'nda bul aralas janrd'n' ken' mu'mkinshiliklerin tvorchestvol'q penen paydalanad'. Poemada lirikag'a ta'n sezimler, q'ynal'w, o'kiniwler epikag'a ta'n masshtabl'q penen sonshelli biriktiriledi. Degen menen poema qah'armann'n' ishki ruwx'y dramal'q h'alat'n su'wretlewi menen o'zgeshe. Shay'r sh'g'arman'n' syujetlik jelisi menen lirikal'q sezimlerdi saxnal'q ko'rinis formas'nda, dialog u'lgisinde bergen. Egerde poeman'n' us' kompozitsiyal'q qur'l's'n esapqa alsaq - "Tutq'n" – liro-dramal'q poema bol'p tab'lad'. Avtorlard'n' o'zi "Tutq'n" d' dramal'q poema dep ko'rsetedi. Degen menen sh'g'armada lirikal'q sheginisler (eslew) arqal' lirikal'q qah'armann'n' o'mirindegi keskin momentler on'n' ilimi, ruwx'y drammatizmi, sezimler gu'resi beriledi. Bizin' pikirimizshe poemag'a ta'n lirikal'q qa'siyetlerdi esapqa alsaq, ol liro-dramal'q janrd'n' talaplar'na juwap beredi. Sh'g'arma basl' qah'arman Ziyadan'n' ruwx'y dag'dar'slar'n, quwan'sh, o'kiniwlerin o'z tilinen bayanlawdan baslanad':

... Qulaq qoymaw kerek edi a'zelden
Part bol'p ketse de h'esh bir so'zine,
Ko'rinbewim kerek edi ko'zine
Ko'rinbegenimdi q'ld' ma?

Qayda qashsam, sh'g'p turar jol'ma...²⁷

Avtor Ziyadan'n' monolog' arqal' o'z qah'arman'n'n' ruwx'y dag'dar'sl' h'alat' menen tan'st'rad' h'a'm oq'wsh'n' on'n' azapl' jag'day' menen ortaqlast'rad'. Da'niyar h'a'm Ziyadan'n' aras'ndag' dialoglar eslew formas'nda beriledi. Eki balan'n' anas' Ziyadan'n' us' jas'nda ju'reginde oyang'an

²⁷ To'reshova N. "Tutq'n" dramal'q poema. "Erikn Qaraqalpaqstan", 1993, 11-dekabr. (keyingi m'sallardan us' gazetadan al'nad').

muh'abbat sezimlari qa'lbin ku'ydirgen, g'?'jlag'an shoqqa aylanad?. Wo'z ku'yewi Qab'ld? h'a'm balalar?'n oylap, qanshelli q?'ynalad?. Won?'n' ishki ruwx?'y du'nyas?'ndag'?' anal?'q meh'ir sezimi menen muh'abbat sezimlerinin' o'z-ara gu'resi sh?'g'arman?'n' tiykarg'?' konfliktin qurayd?.

Aq?'l?'m lal bol?'p, bayland?'m qald?'m,
Tiriley dozaqta o'rtendim jand?'m,
Won?'n' so'zlerine isenbedim h'esh,
Meni tamam etti ishki bir gures,
Ko'rmeymen desem de erksiz ko'rsetti,
Aq?'ldan ay?'r?'p da'rdeser etti.

Bul ishki gu'res Ziyadan?'n' eslew formas?'nda berilgen on?'n' menen Da'niyard?'n' dialoglar?'nda rawajland?'r?'l?'p, ko'rkem sheshimin tabad?.

Bul sul?'w du'nyan?' sewgige derek,
Bo'lip, ju'reklerge ja'm etpek kerek,
Na'resteler h'aqq?', h'u'rmeti h'aqq?',
Bul dilbar du'nyag'a en'beklik gu'na,
Kewilge dizgindi bermeklik gu'na,
Anaman aq?'r?', anal?'q ar?'m,
T?'n'lap jasay almas perzenttin' zar?'n,
Jol?'m taza aq?'r?', h'ayall?'q ar?'m,
Biyopa o'mirdin' jegizbes nan?'n...
J?'lasam j?'lay?'n, tek g'ana o'zim,
Biraq pu'tin bolg'ay alt?'n saraylar.

Poemadag'?' waq?'yan?'n' 1-betten bayanlan?'w?', lirikal?'q sheginisler arqal?' (eslew formas?'nda) Qah'arman o'tmishinin' beriliwi lirikag'a ta'n qa'siyetler bolsa, al dialog, saxnag'a

beyimlestirip berilgen ko'rinisler dramal'q qa'siyetler bol'p esaplanad'. Avtor bul janrl'q qa'siyetlerdi teren' biriktire alad'. Poeman'n' kompozitsiyas'ndag' o'zgeshelik – bul syujettin' (waq'yan'n') eslew formas'nda beriliwi. Bul us'l arqal' avtor qah'armann'n' ishki du'nyas'n, psixologiyas'n ash'p beredi. Sh'g'armadag' konfliktlerdin' isenimlilikin, sheshiliwin tiykarlayd'.

N. To'reshovan'n' «Yalg'anish'» sh'g'armas' da janrl'q jaqtan -da'stan-drama. Bul sh'g'armadag' waq'yalar mazmun' h'a'm bayanlaw us'l' boy'nsha da'stan janr'na talaplar'na juwap beredi. Al ondag' dramal'k s'patlar waq'yalard'n' kompozitsiyal'q jaqtan saxnal'q kartinalarg'a, ko'rinislerge tiykarlan'p jaylast'r'l'w'nda ko'rinedi. Bul h'aqq'nda f.i.k. Q.Turd'baev b'lay jazad': «Sh'g'armag'a a'debiy qah'armann'n belgili bir sheklengen o'mir jollar' al'nsa da, onda u'sh da'wir: sovetlik, ja'riyal'l'q h'a'm g'arezsizlik j'llar' sheberlik penen qamt'lg'an. Su'wretlew us'llar' menen a'debiy qaxarmann'n obraz'n jarat'w printsipleri «da'stan-drama»n'n' janrl'k-stillik talab'na juwap beredi. Do'retpenin' us'nday janrl'k-stillik s'patlarg'a iye bol' w'nda avt ord'n' diniy-filosofiyal'q h'a'm psixorlogiyal'q oy-pikirlerge ayr'qsha a'h'miyet berip suyartelwi de sebepshi bolg'an»²⁸. Haq'yqat'nda da sh'g'arma kompozitsiyas'ndag' barl'q komponentlerdin a'debiy saxnag'a maslast'r'l'p, avtord'n' tu'sindiriwleri (remarkalar'), qah'armanlard'n dialoglar' tu'rinde beriliwi og'an dramal'k s'pat berip tur. Bul jag'nan «Yalg'anish'» sh'g'armas' I.Yusupovt'n' «Aktrisan'n ?g'bal'», «Ma'n'gi bulaq», T.Matmuratovt'n' «Jaqs'

²⁸ Turd'baev Q. G'arezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq poeziyas'. -No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 28-bet

adamn?n ju'regi», «Juld?z?m menin'» sh?g'armalar?na jaq?n keledi. Jane de bul janrl?q tur avtor do'retiwshiliginde birinshi ta'jiriybe emes. Joqar?da biz tallap o'tken «Tutq?n» sh?g'armas? da us? janrl?q talaplar tiykar?nda ju'zege kelgen. Sol sh?g'arma s?yaql? «Yalg'ansh?» sh?g'armas?nda avtor da'slep sh?garma qatnas?wsh?lar? h'aqq?nda mag'l?wmat beredi. Sonday-aq da'stan-dramada saxnal?q sh?g'armadag'? s?yaql? syujetlik waq?yalar, epizodlar kirisiw, bo'limler, ko'rinis, juwmakqa aj?rat?l?p berilgen. Kirisiw h'a'm juwmaq tikkeley avtord?n' oylar?nan ibarat bol?p, al ko'rinislerde avtord?n' waq?yalarg'a, personajlarg'a qatnas?, ko'zqaras? lirikal?q sheginisler tu'rinde «Avtor» tilinen berilip ot?ralad?. M?sal?, avtor Axmet h'aqq?nda

Anaw o'spirim de solard?n' biri,
Shay?rl?q q?smeti shegine tu'sken,
Kewlin jar?q etipr Allan?n nur?,
Perishte kewilli ortada o'sken,
Suml?k ne, aldaw ne, tu'sinbeydi ol

Won?n pirkinshe h'a'mme jaks? adam-dese, Al A'liyma h'aqq?nda:

Al, m?na, mo'ldir jas A'liyma sul?w,
Ele na'restedur bala jas?nda ,
Tu'sinbes, ne tuwr?, ne na'rse bur?w,
Wo'mirdin' oy?n? joqdur bas?nda
Tu'siner ol tekte pa'klik keregin,

Haq?yqat za'ru'rin m?na o'mirge-,dep s?patlama beredi.

Bul sh?g'arma us?nday janrl?q belgileri menen g'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq poeziyas?nda jan'asha tu'r s?pat?nda or?n iyeleydi.

G.İbragimovan?n' "Jaqs?l?q et-da'ryag'a tasla" poemas? da balalar a'debiyat?na qos?lg'an jan'al?qlardan. Poema h'ind xal?q an'?z? tiykar?nda jaz?lad?. Shom?l?wg'a barg'an shah'zada suwg'a ?g'?p ketedi. Wo'rden kiyat?rg'an bo'reneni qarmap al?p, daw?ldan qashqan torg'ay, jaw?nnan qashqan t?shqan u'shewi pana tabad?. Bun? da'rya boy?nda shopan s?rtqa sh?g'arad?. Keterinde t?shqan bir tal murt?n, torg'ay bir pa'rin jul?p beredi. Al, shaxzada til ush?nan wa'de etip ketedi. Shopan bir ku'nleri olard? s?nag'?s? keledi. Sonda t?shqan da, torg'ay da o'z wa'desinde turad?. Al, shah'zada ald?na barg'an shopand? mise tutpay, jaqs?l?qqa jamanl?q etedi. Dar ast?nda turg'an shopan h'aq?yqatl?q xal?qqa a'shkara etedi h'a'm barl?q xal?qt? baslap xand? taxttan awdarad?. Worn?na shopan patsha bol?p, elde a'dillik h'u'kim su'redi.

Jaqs?l?q et- da'ryag'a tasla,
Quday isin'di on'g'arsa,
Da'wlet qus? basqa qonar,
Degen naq?l qalg'an eken.

-dep juwmaq sh?g'arad?.

Shay?r poeman? balalar tolq'am?na say, olard?n' tilinde jazad?. Poema qaraqalpaq balalar poeziyas?na qos?lg'an jan'al?qlardan esaplanad?.

Shay?ra Raya Ernashevan?n' "Ku'tiw" poemas? da g'a'rezsizlik da'wir a'debiyat?n tematikal?q jaqtan bay?tqan sh?g'armalardan esaplanad?. Poemada ur?s j?llar?ndag'? bir

waqʻya suʻwretlenedi. Urʻsqa ketken Salʻydʻ anasʻ hʻaʻm suʻygen qʻzʻ Miyriguʻl kuʻtedi. Miyriguʻldinʻ agʻa-inileri de urʻsqa atlanadʻ. Soʻytip eki ana Miyriguʻl tʻldagʻʻ qaynagʻan miynet oʻmirinde qaladʻ. Koʻpten kuʻtken Salʻy bastan awʻr kontuziy bolʻp keledi. Miyriman ananʻnʻ quwanʻshlarʻ suʻwretlenedi. Poemadagʻʻ obrazlar, waqʻyalar, shaʻrayatlar tipiklestirip berilmegen. Sonlʻqtan belgili bir ideyalʻq bagʻdar da sezilmeydi. Syujet qurʻwda sxematizmge beriledi. Salʻydʻnʻ urʻstagʻʻ oʻmiri de xabarlaw formasʻnda beriledi hʻaʻm isenimsiz bayanlanadʻ:

Bizinʻ Salʻy atlʻ qahʻarmanʻmʻz,

Biraz maydan koʻrip pisip te qalgʻan,

Atlʻ aʻskerlerin algʻa baslaydʻ,

Atʻ da shulgʻʻnʻp qaʻdem taslaydʻ. (91-bet)

Bul momentlerdi suʻwretlewlerde folklorizm basʻm. Kemshilikler menen poemada ana obrazʻn jaratʻwda milliy psixologiyannʻ ashʻp beriwshi orʻnlarda joq emes. Ananʻnʻ sada tuʻsinigin beriw arqalʻ onʻnʻ perzentke degen sheksiz mehʻrin koʻrsetedi:

... Agʻanʻlar ketse...Men ne qʻlsam eken?

Azʻq-awqat berip jiberinʻʻ –deydi,

...Dep em: Bunnan balam tatar ma?

...Agʻamlar aʻlbette aparʻp berer,

...Zagʻara jabayʻq ekewimiz onda... (88-bet)

Poemada ana obrazʻ juʻdaʻ saʻtli shʻqqan. Al, Salʻy obrazʻn jaratʻwda biraz kemshilikler orʻn algʻan, tipiklik jetispeydi.

Aʻdebiy protsesstegi nasʻrʻy poema doʻretiwde stillik izlenisler N.Tilewova hʻaʻm Sh.Payzullaeva doʻretiwshiliginde ayqʻn koʻzge taslanadʻ.

N.Tilewovan?n? “Qaraqalpaqstan” baspas? ta’repinen 1996 – j?l? sh?qqan “Aytar?m bar” qos?qlar toplam?na kirgizilgen “Ju’rek jaras?” nas?r?y poemas? bul pikirimizdin’ ayq?n da’liyli bolad?. Poemada tariyx?m?zd?n’ aw?r demlerinde elden ketip, Watan geday? bolg’an lirik qah’armann?n’ tragediyas? jan’a, o’zgeshe bir ruwxta tolq?nlanad?. Bunda do’retiwshinin’ ko’rkem niyetin us? lirik qah’armann?n’ bas?nan keshirgenlerin on?n’ ishki ruwx?y du’nyas?nda keshken oy keshirmelerin teren’ psixologiyal?q analizden o’tkeriwde poetik anafora, ritmikall?q, sintaksislik, leksikal?q parallellizmlerden sheber paydalanad?:

“Wol ayt?n?p j?lap ot?r. J?lap ot?r?p o’z elinen, tuwg’an-tuw?sqaq?nan juda etip, til bilmegen, ko’z ko’rmegen bir jurtqa qan’baqtay qan’g’alat?p aydap aparg’an ta’g’dirine na’let aytt?. Wol j?lap ot?r. J?lap ot?r?p o’mirinin’ ko’bi ketip, az? qalg’anda, “bir ayag’? go’rde, bir ayag’? jerde” turg’an bendelik shag’?nda o’zge jurtta emes, o’z elinin’, tuw?lg’an jerdin’ top?rag’?n nesip ettirgen ta’g’dirge ?rza bold?, raxmet aytt?”. (69-bet)

Ko’rip turg’an?m?zday sintaksislik ta’kirlawlar arqal?q qah’armann?n’ ruwx?y keshirmelerindegi bir-birine qaram-qars? sezim tuyg’?lard? ju’zege sh?g’arad?. (birinde g’a’zep, ekinshisinde quwan?sh).

Wo’zbek a’debiyat? izertlewshilerinin’ pikirinshe “Nasriy asarlarda saj asosiy rol uynaydi. Sebebi us? saj sebepli o’lshemlik an?q daw?sl?l?q ju’zege sh?g’?p, derlik barmaq sistemas?ndag’? qos?qlarg’a ten’lesip qalad?. Belgili bolg’an?nday saj – “so’ylewge tu’rli mug’dar h’a’m da’rejede h’usn bag’?shlaytug’?n”²⁹ – ishki uyqasl?q bol?p, ol Sh?g’?s xal?qlar? klassik nas?r?nan bekkem

²⁹ Rustamov Alibek. Swz xususida swz. Toshkent, 1987, 14-bet.

orʻn algʻan suʻwretlew quralʻ bolʻp esaplanadʻ. Wol soʻylemninʻ ayrʻqsha taʻsirli bolʻwʻna xʻzmet etedi. Qosʻqta uyqas, oʻlshem hʻaʻm basqa poetikalʻq elementler birgelikte keledi. Musajja prozada bolsa oʻlshem joq. Wonda tek uyqasʻqlʻq bar. Saj nasʻrʻy tilden poeziya tiline oʻtiw aralʻgʻʻnda bir zveno³⁰.

N.Tilewovanʻnʻ hʻaʻzirgi oqʻwshʻ talqamʻna maslastʻrʻlʻp qollanʻlgʻan nasʻrʻy shʻgʻarmadagʻʻ saj usʻllarʻ poemagʻa ayrʻqsha mazmun, ritm muzʻkalʻlʻq berip tur.

“Qasʻna jaqʻnlap kelmegen adam onʻnʻ egitilip jʻlap otʻrgʻanʻn, yaki juʻzlerin baʻhʻaʻr jawʻnʻna juwʻp atʻrgʻanlʻgʻʻn bilmes edi. Al, kelgende de, jasʻ jetpisti alqʻmlap qalgʻan, juʻzlerin aʻjin basqan aqsaqallʻ gʻarrʻnʻnʻ jer menen tenʻ bolgʻan goʻne duʻmpeshik qaʻbirdinʻ topʻragʻʻn qʻsʻmlap, “Anajanʻm dep jʻlap otʻrgʻanʻn koʻrse, beter hʻayranʻ shʻgʻar edi. (68-bet)

Bul Watan gedaylʻgʻʻnan qutʻlʻp, “Anajan” dep qaʻbir basʻnda otʻrgʻan lirik qahʻarmannʻnʻ portreti. Won jasʻnda taʻgʻdir aydayaʻnda gʻayrʻ ellerge jol algʻan Nuratdin ol waqʻtta “Watan tuygʻʻsʻ” degen bilmegen. Uʻlken bir kaʻrwan bolʻp, el shetine kelgende Shʻraz gʻarrʻ bir qʻsʻm topʻraq alʻp eli menen xoshlasadʻ. Sol topʻraqtʻ onʻ jʻrlaw meresiminde tabʻtʻnʻnʻ uʻstine shashadʻ. Sol waqʻtta Nuratdin bul aʻziyz tuygʻʻsʻ sezinedi:

“Col – sol eken aqshamlarʻ qʻyal qusʻm Sen taman qanat qaqtʻ. Aʻrmanlarʻm sagʻan ulastʻ. Sagʻʻnʻsh jaslarʻ koʻpshigimdi hʻoʻl eti...” (71-bet)

³⁰ Kamilov N. Bu qadimiy sanat. Toshkent, 1988, 123-bet.

Waqʻt oʻtip, yarʻm aʻsirden sonʻ oʻz watanʻna quwʻsadʻ.
Shayʻr qahʻarmanʻnʻ ishki daʻrtin kuʻyinishlerin qosʻq
qatarlarʻnda beredi:

Ayralʻqtʻ sezingende,
Koʻnʻlim meninʻ toʻzer me?
Suw bolgʻanda koʻlinde,
Aqquw koʻlden bezer me?
Ayralʻqtʻ sezgende,
Men elimnen bezbes-em,
Ursadagʻʻ, soʻkse de,
Tuwgʻan elden ketpes-em. (72-bet)

Bul poemanʻnʻ X.Daʻwletazarovtʻnʻ nasʻrʻy qosʻqlarʻnan
ayʻrmashʻlʻgʻʻ da usʻnda. Daʻstanlardagʻʻ 7-8-qatarlʻ qosʻqlar
menen formasʻ jagʻʻnan uqsas. Lekin, bunday qosʻqlar poemada
koʻp emes, uʻsh jerde qollanʻladʻ. Ana qaʻbiri basʻnda, ana
hʻaʻyyiwin esitkende hʻaʻm poema sonʻʻnda.

Poemada lirik qahʻarman ruhʻʻyat menen taʻbiyat koʻrinishi
baylanʻsta parallel qoyʻp suʻwretlenedi:

“Taʻbiyattʻnʻ saqʻylʻgʻʻn, peylininʻ kenʻligin qara! Bult
astʻnan quyash jadʻrap shʻgʻʻp, jer betin, gʻarrʻ juʻzindegi jastʻ
oʻzininʻ jagʻʻmlʻ shuwagʻʻ menen kewdire basladʻʻ”. (73-bet)

Poemanʻnʻ janrlʻq taʻbiyatʻ, oʻzine taʻn oʻzgeshelikleri
mʻnada:

- shayʻr janrdʻnʻ qaʻsiyetlerin menʻgere algʻan;
- poemada sajdʻnʻ tolʻq elementleri bar;
- poema inversiya, ritorikalʻq oborotlardʻnʻ, pauzalardʻnʻ
qollanʻwʻ jagʻʻnan oʻzbek poeziyasʻndagʻʻ mansuralargʻa
jaqʻnlasadʻ;

- poema proza menen poeziyan?n' aralas?w?nda jaz?lg'an.

Sh.Payzullaevan?n' "Quyash ataw?" sh?g'armas? da proza tilinde bayanlang'an. Poemada "Ju'rek jaras?" sh?g'armas?ndag'? s?yaql? proza h'a'm poeziya aralas keledi. Prozal?q sh?g'armalarg'a bayanlaw stili jaq?n keledi. Wonda qah'armanlard?n' ishki sezimlari, kewil tolg'an?slar?, terbenisleri, poeziya tilinen su'wretlenedi.

Awa, da'stan deydi "Alpam?s" t? jurt,
Ba'lki bir q?yal?y do'regen deser,
Menin' q?yal?mda a'tirap j?m-j?rt,
Bolg'an waqta birden no'ser baslanar,
Qos?la almayman q?yal?y dewge,
Yaq, onda nam?s bar, h'u'jdan bar, ar bar,
Wonda sap ?shq?n? qoyg'an girewge,
Bat?r bar, el de bar, su'yikli yar bar³¹.

Poemadag'? prozal?q bayanlawlar, su'wretlewler stillik jaqtan novellan?n' stiline jaq?n. Wonda ritorikal?q oborotlard?n', poetikal?q elementlerdin' az isletiliwi, sezimnen go're epikal?q waq?yan?n' bas?ml?g'?n ko'rsetedi:

"Men adamlard?n' aras?nda bol?wd?, h'a'tte olard?n' na'zerinde tur?w ush?n umt?ld?m. Wolarg'a barl?g'?m menen de ko'ringim keledi. Wol bolsa edi. Men pu'tkil barl?g'?md? og'an sar?plar edim. Dur?s, men de ko'p na'rse bar. Jum?s, ab?ray, ma'rtebe ... leykin, ku'ndelikli tirishilik... Ba'lki kimdur mendey bolmaqqah'a'wes eter. Biraq s?rtq? ko'zge solay-da'! Al o'zim ... Tek alg'a enterilip h'a'reket etemen. Pu'tkil aq?l-h'uwsh?n, barl?g'?m son?n' menen ketti".

³¹ Payzullaeva Sh. Quyash ataw?. Nas'r?y poema. No'kis, "Qaraqalpaqstan jaslar?", 2000-j?l, 8-mart, №10.

Bunday prozalʻq bayanlawlar ondagʻʻ qosʻqlardʻ bir-biri menen baylanʻstʻrʻw xʻzmetin atqarʻp turgʻanday seziledi. Haqʻyqatʻnda da solay. Sonʻgʻʻ sheshimde qosʻq qatarlarʻnda beriledi.

“Quyash atawʻ” poemasʻn tallay otʻrʻp, ondagʻʻ tiykargʻʻ oʻzgeshelik poeziya menen prozanʻnʻ aralasʻp keliwi, suʻwretlewge qaragʻanda bayanlawshʻlʻqtʻnʻ basʻmlʻgʻʻ, tolʻq ishki ritimlilikdinʻ bolmawʻ bulardʻnʻ barlʻgʻʻ poemagʻa taʻn belgiler bolʻp esaplanadʻ.

Shayʻralar G.Nurlepesovanʻnʻ «Qumar ana», M.Jumanazarovanʻn «Suʻyinbiyke» shʻgʻarmalarʻ da avtorlardʻnʻ liro-epika tarawʻndagʻʻ daʻslepki taʻjiriybeleri bolʻwʻna qaramastan, olardʻn usʻ bagdardagʻʻ izlenisleri sʻpatʻnda bahʻalaw muʻmkin. Bul eki shʻgʻarma tariyxʻy oʻtmish waqʻyalarʻn janlandʻrʻwʻ hʻaʻm xalqʻmʻzdʻnʻ maʻrt hʻaʻm aqʻllʻ hʻayal-qʻzlar obrazlarʻn jaratʻwʻ menen bir-birine tematikalʻq jaqtan jaqʻn keledi. G.Nurlepesovanʻnʻ «Qumar ana» janrʻ boyʻnsha-tariyxʻy daʻstan. Haqʻyqatʻnda da, shʻgʻarmanʻnʻ baslanʻwʻ, ondagʻʻ waqʻyalardʻnʻ bayanlanʻwʻ, syujetlik-kompozitsiyalʻq qurʻlʻsʻ, qaxarmanlar obrazlarʻnʻnʻ jaratʻlʻwʻ jagʻʻnan daʻstan janrʻnʻnʻ talaplarʻna saʻykes keledi. Mʻsalʻ, shʻgʻarmanʻn tiykargʻʻ qahʻarmanʻ Qumar analʻktʻnʻ duʻnyagʻa keliwi toʻmendegishe bayanlanadʻ:

Mʻnʻ jeti juʻz sekseninde,
Taʻriyxtʻnʻ oʻshpes kuʻninde,
Bir qʻz duʻnyagʻa kelipti,
Esengeldi maʻhʻremninʻ uʻyinde.

Qumar qoydʻ onʻn atʻn,
Duʻzetip bar saltanatʻn,
Betin qaqpay oʻsiripti,
Biyiik tutʻp inabatʻn.

Woʻzi sonday aqʻl boldʻ,
Soʻz soʻylese naqʻl boldʻ,
Qumar kelgende kamalgʻa,
Koʻrgen jangʻa maqul boldʻ. (73-74-betler)

Shʻgʻarma kompozitsiyalʻk qurʻlʻsʻ jagʻʻnan on boʻlimnen ibarat. Waqʻyalar bayanlanʻw usʻlʻ hʻaʻm qosʻq qurʻlʻsʻ jagʻʻnan Berdaktʻnʻ «Aqmaq patsha» daʻstanʻn eske tuʻsiredi. Yagʻnʻy, qosʻq qatarlarʻ 7-8 buwʻnnan quralʻp, ondagʻʻ waqʻyalar segizinshi boʻlimge deyin oʻtken maʻhʻaʻl feyil formasʻnda bayanlanadʻ. Al keyingi boʻlimleri Kumar analʻq hʻaʻm batʻr tu wgʻan ulʻ Ernazardʻnʻ buʻgingi jaslargʻa hʻaʻm keleshek aʻwladqa uʻlgi etetugʻʻn maʻrtlik islerin taʻriyplewlerden ibarat.

M.Jumanazarovanʻnʻ «Suʻyinbiyke» shʻgʻarmasʻna avtordʻnʻ oʻzi taʻrepinen tariyxʻy tolgaʻw dep janrlʻq atama beriledi. Degen menen, bul shʻgʻarma bizge erte daʻwir aʻdebiyatʻnan tanʻs bolgʻan tolgaʻw janrʻnan puʻtkilley parʻq etedi. Sebebi kompozitsiyalʻq jaqtan shʻgʻarmanʻnʻ qosʻk qatarlarʻ 10-11 buwʻnnan quralʻp, eki qatarʻ oʻz-ara uyqasʻp keledi.

Manʻgʻʻt Yusup Mʻrzanʻn qʻzʻ -9 (a)
Qʻz emes aspanda jangʻan juldʻzʻ, -11 (a)
Suʻyinbiyke sulʻw mindi taxtqa, -10 (b)
Jetkeriw ushʻn xalqʻn baxʻtqa. -10 (b)

Tariyxʻy tulgʻa Suʻyinbiyke obrazʻna baylanʻslʻ waqʻyalar taʻriyplew tuʻrinde bayanlangʻan. Bul shʻgʻarma mazmunʻ jagʻʻnan «Wormanbet biy» tolǵawʻ hʻaʻm xalʻk qosʻgʻʻ «Qaraqalpaq» shʻgʻarmalarʻna uʻnlesedi. Wolardan parʻq etetugʻʻn taʻrepi «Suʻyinbiyke» shʻgʻarmasʻnda bul tariyxʻy tulǵanʻ avtor qaraqalpaqtʻnʻ maʻrt, batʻr qʻzʻ sʻpatʻnda tariyxta ismi qalgʻanlʻgʻʻn joqarʻ koʻterinʻkilik penen taʻriypleydi:

Qazanda atʻnʻa salʻngʻan minar,
Suʻyinbiyke atʻndʻ ulʻgʻlap turar.
«Suʻyinbiyke» atlʻ jurnal shʻgʻargʻan,
Haʻr bir shanʻaraqqa ziya taralgʻan.
Qaraqalpaq tariyxʻnʻda atʻnʻ bar,
Shejirede jazʻp ketken xatʻn bar.

(«Ketpek ushʻn kelgenmen», 14-bet)

Juwmaqlap aytqanda, hʻayal-qʻzlar lirikasʻnda formasʻ daʻstuʻriy toʻrt qatarlʻ qosʻqlar tiykargʻʻ koʻrkem forma esaplanʻp, olar mazmunʻ boyʻnsha publitsistikalʻq lirika, muhʻabbat lirikasʻnʻnʻ uʻlgileri esaplanadʻ. Qosʻq qurʻlʻsʻ boyʻnsha 7-8 buwʻnlʻ yamasa 10-11 buwʻnlʻ bolʻp, qosʻk qatarlarʻnʻnʻ uyqasʻ hʻaʻr qʻylʻ. Shayʻralardʻnʻ liro-epikalʻq shʻgʻarmalarʻ hʻaʻr qʻylʻ tematikada jazʻlʻp, olardʻnʻ poema, daʻstan, tolǵaw, qʻssa sʻyaqlʻ janrlʻq tuʻrlerinde doʻretiwshilik etedi.

2.2.Hayal-qi'zlar poezi'yasi'ni'n' ko'rkemlik wo'zgesheliklari

Ko'rkem shi'g'armada qollani'lg'an h'a'r qanday ko'rkemlik element do'retiwshinin' o'zine ta'n stilin belgilep beredi. Soni'n' menen birge sol shi'g'armani'n' ko'rkemlik qa'siyetlerin de belgilep beriwi so'zsiz. Ko'rkemlik en' da'slep shi'g'armani'n' tili menen baylani'sli'.

Ko'rkem til ha'r qanday shi'g'armani'n' ishki mazmuni'n (ideyasi', syujeti, obrazi') ashi'p beriwshi gilt. Sonli'qtan ko'rkem shi'g'armadag'i' h'a'r qanday so'z o'z funktsiyasi'na iye boli'p keledi.Sonda g'ana bul shi'g'armani'n' korkemlik qunli'li'g'i' artadi'. Bunday wazi'ypa ko'rkem shi'g'armada avtor ta'repinen «islep shi'g'i'lg'an» awi'spali' ma'nige iye so'zler arqali' a'melge asi'ri'ladi'.

So'zlerdi awi'spali' ma'nide qollani'w poetikali'q tildegi ayri'ksha qubi'li's boli'p, bul so'zlerdin' ma'nisin ken'eyteydi, qollani'w o'risin teren'letedi.

Ko'rkem a'debiyat ko'rkem wo'nerdin' basqa tu'rlerinen wo'zinin' so'z arqali' ju'zege keletug'i'nli'g'i' menen ayi'ri'li'p turadi'. Bul tuwrali' V.G. Belinskiy «poeziya (bul jerde ko'rkem a'debiyat ma'nisinde) u'n h'a'm kartinadan ibarat, wol so'z arqali' jasaladi'.» dep jazadi'. Bizge belgili, ko'rkem wo'nerdin' barli'q tu'rleri bizdi qorshag'an shi'nli'qti' ko'rkem wobrazlar arqali' qayta sa'wlelendiredi. Ko'rkem a'debiyatta wobraz so'zler ja'rdeminde jasaladi'. Sonli'qtan bunda so'zge ayri'qsha poetikali'q wazi'ypa – ko'rkemlikti ta'miyinlew funktsiyasi' ju'klenedi. Bul funktsiya, a'sirese, ko'rkem shi'g'armadag'i' ko'rkemlew kurallari' h'a'm usi'llari' (troplar h'a'm figuralar) arqali' ayqi'n ju'zege keledi.

Ko'rkemlew qurallari'ni'n' tiykarg'i' atqaratug'i'n xi'zmeti – estetikali'q ta'sirshen'likti artti'ri'w, woy-sezimlerdi yemotsional jetkerip beriw boli'p esaplanadi'. Ko'rkemlik a'debiyatti'n' tiykarg'i' si'pati' bolsa, sol ko'rkemlik wobrazli' so'zlerdin' ja'rdemi menen ta'miyinlenedi. Jazi'wshi'-shayi'rlardi'n' do'retiwshilik uqi'pli'li'g'i' tek shi'g'armag'a tema, ideya, problema tan'lawda emes, al kerekli so'zlerdi tawi'p, kerekli worni'nda qollana biliw uqi'pli'li'g'i'nda da ko'rinedi.

Ko'rkemlew kurallari' ha'm usi'llari'ni'n' ilimiy-teoriyalı'q tiykarlari' uli'wma poetika boyi'nsha ju'zege kelgen Aristotel, Gegel, B.G.Belinskiy, A.Potebnya, Jirmunskiy, Veselovskiy, V.Vinogradov, G.Pospelov, V.Polyakov, L.Timofeev, B.Tomashevskiy, Xalizev, Etkind t.b. miynetlerinde islep shi'g'i'lg'an.

Ko'rkem shi'g'arma bir pu'tinlik si'pati'nda mazmun h'a'm formadan ibarat bolsa, ko'rkemlew qurallari' ha'm usi'llari' formali'q birlikler esaplanadi'. Bul tuwralı' V.Kojinov bi'lay dep jazadi': «Forma si'pati'nda shi'g'armani'n' biz ta'repinen tikkeley qabi'llanatug'i'n si'rtqi' ta'repi – woni' quraytug'i'n barli'q sesler ha'm seslik qaytalawlar, i'rg'aq, intonatsiya, ko'rkem so'z (troplar – ten'ewler, metafora, epitet), kompozitsiya tu'siniledi».

V.Tomashevskiy poetikani' u'shke bo'lip qaraydi':

1. evfoniya (ses u'nlesligi) – alliteratsiya, assonans t.b.

2. Poetikali'q leksika

A) arnawli' tleksikali'q birlikler – ha'r qi'yli' til birliklerin tan'lap qollani'w (dialektizm, varvarizm, neologizm, sinonim, antonim t.b.)

B) Troplar – soʻz maʼnisininʼ awiʼsiʼwiʼ (metafora, metonimiya, yepitet, allegoriya, perifraz, oksomoron, simvol)

3. poetikaliʼq sintaksis – gaʼp haʼm frazalardiʼnʼ duʼzilisine tiykarlanadiʼ. (inversiya, parallelizm, antiteza, gradatsiya, ritorikaliʼq soraw, ritorikaliʼq qaratpa, ritorikaliʼq uʼndew, ellipsis, umolchanie, asindeton, polisenditon t.b.)

Aʼdebiyattaniʼw iliminde troplardiʼ koʼrkemlew qurallariʼ, al gaʼp duʼzilisi hʼaʼm seslik qaytalawgʼa tiykarlangʼan poetikaliʼq birliklerdi suʼwretlew usiʼllariʼ yamasa figuralar siʼpatiʼnda qaraydiʼ.

Koʼrkemlew qurallariʼ aʼdebiyattaniʼw iliminde «Koʼrkemlew qurallariʼ», «suʼwretlew qurallariʼ», «troplar» dep te juʼritiledi. Shiʼgʼiʼs klassikaliʼq aʼdebiyatiʼnda «majozlar» degen atama menen qollaniʼladiʼ. Shiʼgʼarma formasiʼn izertlewde koʼrkemlew qurallariʼ hʼaʼm usiʼllariʼniʼnʼ mazmungʼa qatnasiʼn da analizlew zaʼruʼrligi tuwiʼladiʼ. «Tek gʼana poeziyada figuralar haʼm troplardiʼnʼ jaʼrdeminde soʼzdinʼ ishki formasiʼ payda etiledi»³² dep jazadiʼ rus ilimpaziʼ M.Polyakov troplardiʼnʼ shiʼgʼarmadagʼiʼ aʼhmiyeti tuwraliʼ. Troplar soʼylew tili bayliʼgʼiʼniʼnʼ hʼaʼm koʼrkem doʼretiwshiliktinʼ deregi esaplanadiʼ.

Trop (grek tilinen aliʼniʼp – basqa bir naʼrsege aylaniʼw maʼnisinde) Koʼshpelilik, koʼrkem shiʼgʼarmada bir naʼrseni saʼwlelendiriw ushiʼn soʼzlerdinʼ woʼzininʼ tuʼpkilikli maʼnisinde emes, al koʼshpeli magʼanada qollaniʼliʼwiʼ. Koʼrkem aʼdebiyatta troptiʼnʼ metafora, metonimiya, sinekdoxa, allegoriya, litota, giperbola, simvol, janlandiʼriʼw hʼ.t.basqa tuʼrleri qollaniʼladiʼ. Koʼrkem soʼz iyeleri turmiʼs hʼaqiʼyqatliʼgʼiʼn koʼrkem

³² Polyakov M.Ya. Voprosʼ poetiki i xudojestvennoy semantiki. –Moskva: Sovetskiy pisatel, 1986. -206 s.

h'aqi'yqatli'qqa aylandi'ri'wda ko'rkemlew qurallari'nan da wo'nimli paydalanadi'. Ko'rkemlew kurallari'ni'n' ja'rdeminde shi'g'armani'n' yemotsional – yestetikali'q ta'sirshen'ligi ta'miyinlenedi. Bir do'retiwshi wo'z shi'g'armasi'nda teren' filosofiyali'q pikirlew ku'shi menen, ekinshi do'retiwshi sezimlerge si'g'asqan lirizmi menen, ja'ne biri ko'rkemlew qurallari'nan sheber paydalani'p, wobrazli' ko'rinsler si'zi'w arqali' woqi'wshi'lar qa'lbine jol tabadi'. Troplar yamasa ko'rkemlew qurallari'n ko'rkemlikke erisiw ma'qsetinde wori'nli' qollana biliw jazı'wshi' shayi'rlardan wo'zine ta'n izleniwshilik, sheberlik talap etedi.

Ko'rkemlew qurallari' shi'g'armada ko'rkemlew xi'zmetin atqari'w menen birge shi'g'arma ideyasi'n konkretlestiriw, aydi'nlasti'ri'w wazi'ypasi'n da atqaradi'. Shi'g'armada turmi'sti'n' real sa'wleleniwi, xarakterlerdin' tipiklestiriliwi, shi'g'armani'n' yestetikali'q ta'sirshen'ligi, mazmun h'a'm forma birligi ko'rkemlew qurallari'ni'n' sheber paydalani'li'wi'na da baylani'sli' boli'p esaplanadi'.

Ko'rkem shi'g'armada bir zat yaki qubi'li'sti' yekinshi bir zat yaki qubi'li's penen sali'sti'ri'p, ten'estirilip su'wretlew ten'ew dep ataladi'. Ten'ewler ja'rdeminde woy-pikirdin' wobrazli'li'g'i', yestetikali'q ta'sirshen'ligi ta'miyinlenedi. «Ten'ew – tropti'n' a'piwayı', da'slepki tu'ri boli'p yesaplanadi'» dep jazadi' L.İ.Timofeev.– bunda yekinshi bir na'rsenin' belgilerinin' ja'rdeminde basqa birewinin' belgilerin ani'qlaw maqsetinde yeki qubi'li's jaqi'nlasti'ri'ladi'. Ten'ew ku'ta' a'yyemgi zamanlardan beri xali'qlardi'n' awi'zeki ha'm jazba a'debiyati'nda isletilip kiyati'rg'an su'wretlew quralı'. Wol xali'qti'n' ku'ndelikli so'ylew tilinde de ju'da' jiyi qollani'ladi'. Ko'rkem so'z iyeleri wo'zi

su'wretlep woti'rg'an na'rseni ani'q sa'wlelendiriw, pikir h'a'm woylari'n woqi'wshi'g'a tez jetkeriw. h'a'diyse yaki waqi'yalarg'a bolg'an mu'na'sibetin bildiriw ushi'n yekinshi bir zat yaki qu qurali' si'pati'nda qollanadi'. Prozali'q yaki poeziyali'q shi'g'armalaardi' woqi'p oti'ri'p, oni'n' ishindegı ko'rkemlew qurali' bolg'an ten'ewlerdi tawi'p ali'w an'sat bolsa da, olar tuwrali' ku'ta' ani'q ilimiy si'pattag'i' pikirlerdi ayti'w ki'yi'n boli'p kiyati'rg'ani' ma'lim. Soni'n' ushi'n da A.Kvyatkovskiy "Ten'ew poetikasi' qi'yi'n bolg'anli'qtan elege shekem teoriyali'q jaqtan islep shi'g'i'lmadi', dep jazadi', sebebi ten'ew h'a'r qi'yli' poetikali'q ko'rkemlew kurallari'ni'n' baslang'i'sh da'wiri boli'p esaplanadi'. troplardi'n' derlik h'a'mmesi ten'ewlerden sag'a aladi'".

Ten'ew (shi'g'i's klassik a'debiyati'nda tashbih', ori's a'debiyattani'wi'nda sravnenie) – eki yamasa bir neshe h'a'diyse, na'rse, qa'siyetlerdi olar arasi'ndag'i' ukasli'q, uli'wmali'q (si'pat, belgi, funktsiya) ko'zqarasi'nan sali'sti'ri'w. Ten'ew su'wretlew obektin, predmet yaki h'a'diyseni ayqi'ni'raq sa'wlelendiriwge xi'zmet etedi. O'zbek ilmpazi' T.Boboiev ten'ew quri'li'si'n to'mendegishe si'patlaydi': "Ten'ewlerde to'rt element boladi'" a) ten'eliwshi predmet – ten'elip ati'rg'an obekt, b) ten'estiriwshi predmet – uqsawshi' obraz, v) ten'eliwshi h'a'm ten'estiriwshi na'rselerdin' uqsasli'q belgisi, g) ten'ew qosi'mtalari' (day –dey, kibi. si'yaqli'. t.b.)

Eger shi'g'armada usi' to'rt element te qatnasti'ri'lsa toli'q ten'ew payda boladi'.

1) ten'eliwshi predmet, yag'ni'y ten'elip ati'rg'an obekt – bel

2) ten'estiriwshi predmet, yag'ni'y uqsawshi' obraz – qumi'rsqa

3) ten'eliwshi h'a'm ten'estiriwshi na'rselerdin' uqsasli'q belgisi
– qi'psha-qi'psha

4) ten'ew qosi'mtasi' – dek.

Shayi'r qosi'qlari'nda ten'ewler ushi'n, ko'binese, ta'biyyi h'a'm turmi'sli'q predmetler ali'ni'p, bul predmetler emotsional poetikali'q obrazlarg'a aylanadi'.

Shayi'ra G.Da'wletova poeziyasi'nda ten'ewler, ko'binese, - day, -dey qosi'mtali' h'a'm«yan'li'», «kibi» ko'mekshi so'zleri tu'rinde qollani'lg'an.

Za'h'a'r yan'li' , shiyrin so'zi basqani'n',

Nurga toli' alti'n tan'lar ko'rinbes. (19-bet)

A'sirese, shayi'rdi'n' «Atalar» qosi'g'i'nda ten'ewdin' a'jayi'p u'lgilerin ko'remiz.

Jetpisinde **jawtan'lar jas baladay,**

Kewlin tapsan' **ken' jaziyra daladay,**

Jarqi'ldaydi' **bazari' mol qaladay,**

Boz ordamni'n' bereketi atalar.

(G.Da'wletova, «Atalar»)

Bul keltirilgen qatarlarda u'lken jastag'i' g'arri'larg'a ta'n psixologiyani' («**jawtan'lar jas baladay,** **«ken' jaziyra daladay»**»-ken' peyilligin, **«bazari' mol qaladay»**- qoli' ashi'kli'g'i'n) sa'wlelendiredi.

Shayi'ra M.Jumanazarovani'n' lirikasi'nda, a'sirese muh'abbat lirikasi'nda avtor ta'repinen tabi'lg'an jaqsi' tenewler qollani'lg'an.

Sonshama ba'h'a'rim gu'lledi sensiz,

Togildim sag'i'ni'shtan **gu'zgi japi'raqtay.**

O'tpes qanjarday ga'h'ide,

Ko'ksimdi tilkimlep qi'ynaysan'.

Tulpar kibi du'r-du'r silkinip,
Ilaqti'ri'p tasladi'm ba'rin.
Taw kibi biyikligin'
Ko'rinbeydi daralani'p.
Senlik sezim misli pi'rag' at,
Shi'nji'rba'ntdur tepsiner tek te.
Tu'sinbeymen h'a'tte meh'rin'e,
Jasi'n kibi jani'p qulaysan'.

Bul qatarlarda i'shqi' muh'abbat sezimlerine muptala bolg'an qaxarmanni'n' h'alatlari' «**gu'zgi japi'raqtay**», «**o'tpes qanjarday**», «**Tulpar kibi**», «**Taw kibi**», «**Senlik sezim misli pi'rag' at**», «**Jasi'n kibi jani'p qulaysan'**» ten'ewleri arqali' beriledi.

Shayi'rlardi'n' tildin' leksikali'q imkoniyatlari'nan paydalani'w sheberligi oni'n' so'zlerdin', so'z birikpelerinin' traditsiyali'q ma'nilerin jan'alaw, jan'a poetikali'q ma'ni ju'klew o'zgesheliklerinde ko'rinedi

Sinekdoxa. – grek tilinen ali'ni'p, uqsati'w ma'nisinde. Ko'rkem shi'g'armada bir pu'tinin' orni'na oni'n' bir bo'legin ali'p su'wretlew qurali'. Sinekdoxa predmetler arasi'ndag'i' mug'darli'q, sanli'q baylani'sqa tiykarlan'g'an boladi'. Ko'pshilik ilimpazlar sinekdoxani' metonimiyani'n' bir tu'ri si'pati'nda qaraydi'. Ori's ilimpazi' F.M.Selivanov metonimiya h'a'm sinekdoxa tuwrali' pikir ju'rite oti'ri'p, ol zat yaki qubi'li'sti'n' belgi yamasa h'a'reketlerinin' ishki yamasa si'rtqi' uqsasli'qlari'ni'n', baylani'slari'ni'n' birinin' ekinshisine o'tiwi, aralasi'wi' na'tiyjesinde payda boladi'. Sinekdoxada bul aralasi'w san

baylani'si' h'a'm qatnasi' bag'dari'nda bolsa, metonimiyada sapa baylani'si' h'a'm qatnasi' bag'dari'nda iske asadi', – dep jazadi'.

Tuwri' so'ylep h'esh jaqpadi'm ,

Ti'n'lar **qulak** bolg'an emes.

Bundag'i' «qulaq» so'zi ko'pshilikke tani's adam ma'nisindegi so'z. Adamdi' oni'n' bir mu'shesi arqali' tu'sindiredi.

Sinekdoxalar basqa su'wretlew qurallari'na sali'stti'rg'anda h'ayal-qi'zlar lirikasi'nda jekke siyrek gezlesedi.

Ko'rkem shi'g'armada anaw yaki mi'naw na'rselerdi, sharayatlardi', personajlardi', olardi'n' is-h'a'reketlerin h'a'dden ti's u'lkeytip, asi'ra su'wretlew giperbola dep ataladi'. Ko'rkem so'z sheberleri ta'sirshen'likti ku'sheytiw, obrazli'li'qti' artti'ri'w maqsetinde giperbolani' qollanadi'. Giperbolali'q su'wretlew eki printsipke (h'a'reket h'a'm jag'daydi' u'lkeytip ko'rsetiwge) tiykarlanadi'. Giperbolani'n' tiykari'nda belgi h'a'm qa'siyetlerdi ekinshi na'rsege uqsati'w, sali'sti'ri'w boladi'. Mi'sali' M.Jumanazarovani'n mi'na qosi'g'i'na di'qqat awdarayi'q:

Ko'ksimnen shi'g'arsam bul o'rtti,

A'lemge ot keter qorqaman,

Sol ushi'n arqalap mi'n' da'rtti,

Ko'zimnin' jasi'na juwaman. («A'rman»)

Bunday shayi'r muh'abbat da'rtinen ku'yingen qah'armanni'n' h'alati'n «a'lemge ot keter», «mi'n' da'rtti ko'zimnin' jasi'na juwaman» degen giperbolali'q dizbekler arqali' sheber jetkergen.

Epitet – grek tilinen – ani'qlaw ma'nisinde. Ko'rkem a'debiyat tilinde predmet, waqi'ya, h'a'diyse, tu'sinik h'a'm adamlardi'n' belgi-si'patlari'n ani'qlap, si'patlap keletug'i'n troplardi'n' bir tu'ri. Ani'qlawshi' so'z ani'qlanatug'i'n so'z benen birigip, o'zinin' belgi-

qa'siyetlerin og'an ko'shirgen h'alda su'wretlew obektinin' anaw yamasa mi'naw tamanlari'n si'patlaydi'. Epitetin' ko'rkemlew xi'zmeti sonda, ol arqali' shayi'r yaki jazi'wshi' qah'armanni'n' yamasa qubi'li'sti'n' o'zine ta'n belgilerin ayri'qsha ko'rsetip, og'an oqi'wshi'ni'n' di'qqati'n tartadi', onda emotsiya payda etedi. Epitet shi'g'arma mazmuni'na obrazli'li'q h'a'm ta'sirshen'lik bag'i'shlaytug'i'n poetikali'q ani'qlawi'sh boli'p tabi'ladi'.

Epitetin' metafora h'a'm metonimiyadan ayi'rmashi'li'g'i' sonda, epitetler ani'qlani'wshi' so'z benen birgelikte kelse, metafora h'a'm metonimiyalar o'z aldi'na su'wretlewshi qural si'pati'nda qollani'ladi'. A.N.Tolstoydi'n' pikirinshe epitet "fotokameradag'i' "ji'lt" etip ko'zge taslanatug'i'n nurday predmetti ani'q h'a'm ayri'qsha sa'wlelendirilwi kerek.

Epitetler tuwrali' ilimpazlar arasi'nda h'a'r qi'yli' tu'sinikler bar. A.Kvyatkovskiy "epitet qanday da bir tu'rdin', qubi'li's yaki predmettin' metaforali'q kelbetlik ja'rdeminde obrazli' tu'sindiriliwi" . Al L.I.Timofeev bolsa epitet tuwrali' "Ken' mag'anada ani'qlawshi', ayqi'nlawshi' h'.t.b. h'a'r qanday tu'sindiriwshi barli'q so'zler epitet boladi'. Buni'n' ma'nisi qa'legen kelbetlik epitet boladi'" dep jazadi'. B.V.Tomashevskiy h'a'r qanday so'zge emotsional boyaw beretug'i'n ani'qlawi'shlardi' epitet dep esaplaydi'. Bul ilimpazdi'n' ani'qlamasi'nda uli'wmalasti'ri'wshi'li'q bar.

Sonshama ji'llardi'n' dag'i',

Otli' na'pesin'nen erip te ketsin.

Tas qa'lbimdi qayrap taslari'n' menen,

Ko'ksimde ga'wh'ardi'n' tawlangani'n ayt.

Ol insan sezimsiz eken **tas ju'rek**,

Dag'i' ju'regimde ma'n'gige qaldi'.

Asaw ruwx'i'm u'zdi shi'nji'ri'n,

Aqi'l inim bosatti'n' nege?

Tek shayi'ra M.Jumanazarovani'n' poeziyasi'na ta'n ayi'ri'qsha epitetler oni'n' lirikasi'na ko'rkemlik bezewin berip tur. Shayi'rani'n' qollang'an epitetleri orinigalli'g'i', jan'a mazmung'a bayli'g'i' menen ayi'ri'li'p turadi'. («Ilh'a'm qusi'ma»)

Metafora su'wretlew obektinin' si'rtqi' ko'rinisi boyi'nsha o'zine uqsas bolg'an obektke sali'sti'ri'w tiykar etip ali'nadi'. Sonli'ktan oni' komparativ (uqsas) troplarg'a kirgizedi. Komparativ troplardi'n' uli'wmali'q qa'siyeti sonda, bunda eki predmet (uqsati'lg'an predmet h'a'm uqsati'wshi' predmet) bir-birine sali'sti'ri'ladi', yaki bir predmettin' belgileri basqa predmetke ko'shiriledi. Usi' tiykarda su'wretlew obekti obrazli' sa'wlelendiriledi.

Metafora –grek tilinen ali'ni'p, meta- qaytadan, forako'shiremen degen ma'nini an'latadi'. Metafora ko'rkem shi'g'armada en' o'nimli qollani'latug'i'n troplardi'n' biri. Metafora zatlardi' bir-birine megzetiwge tiykarlang'an awi'spali' su'wretlewdin' tu'ri. Metafora so'zdin' tiykarg'i' ma'nisinen basqa ma'nide awi'si'p qollani'li'wi'. Metaforani'n' tiykari'nda predmetler arasi'ndag'i' uqsasli'q sha'rtliligi turadi'. Metaforada bir predmet atamasi' menen ekinshi bir predmet qayta ataladi' h'a'm usi' tiykarda so'zdin' obrazli'li'g'i' payda etiledi.

Metafora eki predmet yaki h'a'diyse (uqsati'li'p ati'rg'an h'a'm uqsawshi') arasi'ndag'i' uqsasli'qqa tiykarlanadi'., uqsati'li'p ati'rg'an predmetke uqsawshi' predmettin' qa'siyetleri, si'pati', belgileri ko'shirilip o'tkiziledi. Ten'ew de, metafora da eki predmetti

biri-birine uqsati'w arqali' su'wretlew obektin obrazli' sa'wlelendiredi. Metafora ten'ewdey etip predmetlerdi sali'sti'rmaydi', al uqsatadi', megzetedi. Metaforada bir predmet ekinshi predmet atamasi' menen qayta ataladi'.

Ko'rkem a'debiyatta barli'q troplar si'yaqli' metafora predmetlerdi, waqi'ya-qubi'li'slardi' ayqi'n, ta'sirli sa'wlelendiriw ushi'n qollani'ladi'. Ko'rkem shi'g'arma o'mir. ja'miyet, ta'biyat h'a'm insanni'n' ruwx'i'y du'nyasi'ndag'i' qubi'li'slardi'n' ko'rkem sa'wleleniwi boli'p boli'p esaplanadi'. Usi' qubi'li'slardi'n' beriliwinde, shi'g'armani'n' ko'rkemligin ta'miyinlewde, oni'n' mazmun teren'ligin ju'zege shi'g'ari'wda metaforani'n' a'h'miyeti u'lken. Metafora – ko'rkem shi'g'armani'n' qunli'li'g'i'n ta'miyinlewshi a'mellerdin' biri. Ori'nli' tabi'lg'an metaforalar do'retiwshinin' niyetin, alg'a qoyg'an ideyalari'n. oy-pikirlerin toli'q h'a'm ko'rkem jetkere aladi'. Metaforani'n' ko'rkemlew xi'zmeti, a'sirese, poeziyali'q shi'g'armalarda ayqi'n ko'zge taslanadi'. Bul tuwrali' tu'rkmn a'debiyatshi'si' R.Rejebow – lirikani'n' ta'jiriybesinde, poeziyani'n' tariyx'i'nda, lirikas metaforasi'z bolmag'an h'a'm bolmaydi' da. metaforasi'z lirika lirikali'q mazmung'a iye bola almaydi'.

Metafora – so'zdin' mag'anasi'n o'zgertip ayti'w, su'wretlew obektin ele de ayqi'nlap, suliwlandi'ri'w ushi'n olardi' o'zlerine uqsas zatqa yaki qubi'li'sqa megzeti'w, solay etip mazmun ko'rkemligin ta'miyinlew boli'p esaplanadi'.

Shayi'ra N.To'reshovani'n' poeziyasi'nda ko'rkemlikti ta'miynlewshi-metaforali'q su'wretlewler sheber isletilgen:

Uwayi'mni'n' ko'len'kesin jog'altpay,

Shag'lap ju'rdi uli'n h'asla mun'aytpay,
Taslar emes biraq sag'i'n qi'li'g'i'n,
Aji'ralmas dosti'-puldi'n' quri'g'i'n,
Ko'milgenin quyashay pa'k ku'lgishi,
Qaplag'ani'n qumarli'qti'n' shengeli³³.

Shayi'rdi'n' lirikali'k qah'armani'ni'n' quyashay ku'limlegen ju'zinin', muh'abbat gu'llerinin' barli'q go'zzalli'qlari'nan ayi'ri'lg'ani'n, oni'n' orni'n na'psi iyelegenin «puldi'n' quri'g'i'» metaforasi' arqali' bergen. Na'psi ba'lesine shati'lg'an qah'armang'a pul, du'nya-malg'a o'shpenligi sonshelli, oni'n' kewlin «qumarli'q shen'geli» qaplap ketedi.

«Shen'gel» so'zi de a'debiy tilimizde tikenleri bar puta o'simligi. Al oni' shayi'r qumarli'q so'zi menen dizbektetiruv arqali' insan psixologiyasi'ndag'i' unamsi'z illetin' payda boli'wi'n, pu'tkil ruwxin' qaplap alg'anli'g'i'n ko'rsetiw ushi'n paydalang'an.

Shayi'ra M.Jumanazarovani'n' poeziyasi' ko'rkemlik belgilari menen pu'tkilley pari'q qi'ladi'. Bul o'zgeshelikti a'debiyatshi' ilimpazlar to'mendegishe tu'sindiredi:

«Biz shayi'r lirikasi'nda Shi'g'i's klassik a'debiyati' bayterekleri Nizami, Deh'laviy, Omar Hayyam, A.nawayi', Makti'mquli', sonday-aq qaraqalpaq klassik a'debiyati' wa'killeri Ku'nxoja, Berdaq, A'jiniyaz, O'teshlerdin' shi'garmalari'ni'n unamli' tasirlerin sezemiz. Belgili bolg'ani'nday-aq, Shi'g'i's poeziyasi'nda ideyani' oki'wshi'g'a jetkeriw ushi'n danali'q h'a'm i'qsham pikirler, qi'yi'nnan qi'yi'sti'ri'li'p ayti'lg'an so'z dizbekleri, idiomalar, frazeologizmler, naqi'l-maqallar h'.t.b. xali'q

³³ To'reshova N. Periyyat. // «A'miwda'rya», 1989, №5, 12-bet.

awi'zeki a'debiyati'ni'n marjanlari' ko'plep qollani'ladi'. ...Bul ba'lkim Shi'g'i's xali'qlari' mentalitetinin' o'zgesheligi shi'g'ar. Mine, usi' na'rseni M.Jumanazarovani'n' «Ju'regimde bir da'rt bar» (1991), «A'lwidag' aytpayman, muh'abbat» (1997), «Ele men» (2003), «Qalbingizda qolgim keladi» (1999) qosi'klar toplami'nda ayki'n sezemiz.³⁴

Haqi'yqati'nda da shayi'r M.Jumanazarova lirikalari'nda qollani'lg'an metaforalar, metonimiyalar, ten'ewler, epitetler, janlandi'ri'w shi'g'armag'a ayri'qsha ko'rkemlik berip turadi'.

Soqli'g'i'si'p **i'shqi' sen'i** qarq qi'ldi',

Manti'qti'ri'p **otli' sezim** qushag'i'nda

Su'ymek, su'yilmek bolsa ayi'p,

Sewgi sadag'i'nan ati'nn'lar,

Ne qi'lasiz si'rti'mnan sayi'p,

Sag'i'ni'sh dari'na tarti'n'lar.

Kewlim qalasi'nan la'shker atlani'p,

Men h'a'm biyik qorg'an bolayi'n sag'an

Bul qosi'q qatarlari'ndag'i' «i'shqi' sen'i», «**otli' sezim**», «sewgi sadag'i'nan», «sag'i'ni'sh dari'na», «kewlim qalasi'nan la'shker atlani'p» so'z dizbekleri metaforalar boli'p, i'shqi' muh'abbat joli'nda ku'yip-jang'an qah'armanni'n' tu'rlish e h'alati'n sa'wlelendiriwge xi'zmet etip tur.

Shayi'r poeziyasi'nda jan'asha ma'nige iye bolg'an to'mendegidey metonimiyalar da qollani'lg'an:

«Ba'lent»ten de tani'slari' ko'beydi,

Bulardi' olar «juldi'zlar» g'a ten'eydi,

Sharlap talay zi'yapatlar shah'ana,

³⁴ Nurjanov P. Ba'rh'ama el-xal'q da'rti menen jasaytug'ın shay'r. // «Ketpek ushın kelgenmen». -Alg'ı so'z orn'na. -No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011, 4-bet.

«Sarpay» kiydi miymanli'g'i' bah'ana.(22-bet)

G.Da'wletovani'n' lirikasi'nda da shayi'rdi'n' stilin belgileytug'i'n metaforalar sheber isletilgen.

Sarh'awi'z boyi'nda sa'rwi tal boli'p,

Zerbaraq jami'lgan sha'menzar boli'p,

Ko'z aldi'mda sul'i'w qaddi dal boli'p,

Mun' mali'ni'p sag'i'ndi'ri'p turarsan'.(33-bet)

G.Da'wletovani'n' poeziyasi'ni'n' poetikasi'na ta'n «nami's bayrag'i'», «Umit kemesi», «a'rman bag'i'm», «a'rman da'ryasi'», «kewlimnin' sawi'ti'», «arzi'wlar bag'i'», ta'kkabi'rli'q tuwi'», «kewil qalam» metaforalar muh'abbat qosi'qlari'n bezep turadi'.

Metonimiya grek tilinen ali'ni'p – qaytadan ataw degen ma'ni an'latadi'. So'zdin' awi'spali' ma'nisine tiykarlang'an troplardi'n' bir tu'ri. Metonimiyada su'wretlenip ati'rg'an zat yamasa waqi'ya basqa at penen qayta ataladi'. Mi'sali', "qaltasi' ko'termew", "Qazan qaynap ati'r", "Tandi'r o'rtedim", "Qala shi'rt uyqi'da" . Metonimiya eki tu'sinik arasi'ndag'i' jaqi'nli'qqa, baylani'sqa tiykarlanadi'. A'debiyatshi' T.Boboiev metonimiyag'a bi'layi'nsha si'patlama beredi. "Bir predmet yaki h'a'diyse atamasi'n ishki baylani's (tu'siniktegi jaqi'nli'q) tiykari'nda basqa so'z benen ori'n almasti'ri'w arqali' metonimiya payda etiledi".

Jag'i'sta «Aydi'nlar» aytqan qara qi'z

Aylandi' aqi'lli' dana kempirge,

Shayi'ra G.Da'wletovani'n' bul qosi'g'i'nda «qosi'q» so'zinin' orni'na oni'n' atamasi' «Aydi'nlar» ali'ng'an. Sol arqali' qi'zdi'n' ishki kewil keshirmeleri sheber jetkerilgen. Sheberlik sonda, bul qosi'q xali'qqa ken' tani'lg'an. Oni' xali'k yadqa bileli. Shayi'r «Jag'i'sta «Aydi'nlar» aytqan qara qi'z» qatari' arqali' qi'zdi'n'

ishki sezimlari menen qosa si'rtqi' portretin de jasag'an. Shayi'r shi'g'armalari'nan usi' taqi'lettegi metonimiyalardi' koplep tabi'wg'a boladi'.

Sabag'i' sarg'ayg'an «Kelin barmaqta»

So'tilip ketejaqpan solqi'mi'nda... (97-bet)

Pa's tu'speyme «**Poseydenni'n' g'a'zebi**»

Qayi'rladi' qi'rg'a u'mit qayi'klar...(97-bet)

Birden jaw shapqanday kewil qalamdi',

Baglar «Gu'ldirsin»ge aylandi' qaldi'. (58-bet)

Rus ilimpazi' B.V.Tomashevskiy metonimiyag'a bi'layi'nsha teoriyali'q si'patlama beredi: "Metonimiyani'n' metoforadan ayi'rmashi'li'g'i' sonda, so'zdin' tuwra h'a'm awi'spali' ma'nisi arasi'nda qanday da bir bag'i'ni'n'qi'li'q, predmet yaki qubi'li'slar arasi'ndagi' sebeplik yamasa obektiv baylani's bar boladi'". Metonimiyani'n' metaforadan ayi'rmashi'li'g'i' sonda metaforada qanday da bir zatti'n' h'a'rekettin' jag'daydi'n', qubi'li'sti'n' belgi h'a'm sapasi' basqasi'na ko'shiriledi, al metonimiyada zat, h'a'reket yaki kubi'li's qaytadan at alg'ani'n, jan'a atamag'a iye bolg'ani'n ko'remiz. Tu'sinikler arasi'ndag'i' ishki baylani's bar boladi' h'a'm olar tiykari'nda ju'zege kelgen metonimiyalar og'ada ko'p, olardi' klassifikatsiyalap ko'rsetiw, barli'g'i'n qamti'w mu'mkin emes.

Ga'rezsizlik da'wir a'debiyati'ndag'i' hayal-qi'zlar poeziyasi'ni'n' ko'rkemlik o'zgesheliklerin usi' ko'zqarastan u'yrengenimizde ha'r bir shayi'rani'n' so'z saplawda o'zgeshelikke iye ekenligin olardi'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an awi'spali' ma'nidegi so'zlerdi tallaw arqali' an'lawg'a boladi'.

Juwmaqlar

G'a'rezsizlik da'wirindegi hayal-qi'zlar poeziyasi'n u'yrene woti'ri'p to'mendegishe juwmaqlarg'a keldik:

- bul da'wir a'debiyat'ndag'i' basli' wo'zgeshelik- prozada da, poeziyada da publicistikali'q ruwxiti'n' basi'mli'g'i' bolsa, bul na'rse hayal-qi'zlar poeziyasi'na da ta'n yedi. Hayal-qi'zlar poeziyasi'nda ja'miyettegi siyasiy wo'zgerisler, g'a'rezsizlik temasi', social turmi's, adam ha'm ja'miyet, adam ha'm ta'biyat qatnaslari'n su'wretlewge basli' di'qqat awdari'ladi'.

-bul da'wirdegi hayal-qi'zlar poeziyasi'nda muhabbat temasi' basl'i' wori'n iyeleydi. İnsanni'n' pa'k muhabbatini, muhabbatqa sadiqli'qti' uli'g'lawshi' joqari' ko'rkemliktegi shi'g'armalari' menen hayal-qi'zlar do'retiwshiligi g'a'rezsizlik da'wir a'debiyati'nda salmaqli' wori'n iyeleydi.

-hayal-qi'zlar poeziyasi'nda xali'qti'n' wo'tmishtegi qaharmanli'qlari'n, ma'rtliklerin su'wretlewshi tariyxi'y temadag'i' shi'g'armalari' arqali' bu'gingi wo'sip kiyati'rg'an a'wladti' watanparwarli'q ruwxta ta'rbiyalawshi' ideyalar sa'wlelendiriledi. Shayi'ralari'mi'z wo'z shi'g'armalari'nda xalqi'mi'zdi'n' ma'rt analari'ni'n', bati'r qi'zlari'ni'n', bati'r ullari'ni'n' qaharmanli'q islerin ji'rlawdan hasla sharshamaydi'. G.Nurlepesovani'n' «Qumar ana» tariyxi'y da'stan, M.Jumanazarovani'n' «Su'yinbiyke» tariyxi'y tolga'wlari', Sh.Payzullaevani'n', G.Da'wletovani'n' Tumaris, Su'yinbiyke, Qumar anali'q haqqi'nda jazi'lg'an bir qatar qosi'qlari'n atap wo'tsek boladi'.

-poeziyada gumanistlik ideyalar bolg'an iyman-insap, hu'jdan, qa'na'a't, a'dillik si'yaqli' uli'wma insani'yli'q pazi'yletlerldi su'wretlew ken' wori'n alg'an.

-didaktikali'q ideyalardi' ji'rlaw wo'z da'stu'riy joli'n g'a'rezsizlik da'wir poeziyasi'nda da dawam yettiriledi. Bul bag'darda shayi'ra qi'zlardi'n' Ku'nxoja, A'jiniyaz, Berdaq da'stu'rlerin dawam yettirip, da'wir menen ha'mna'pes shi'g'armalar jaratadi'.

- shayi'ralardi'n' muhabbat temasi'ndag'i' qosi'qlari' bir-birinen wo'zgeshelenedi. Sh.Payzullaeva insandag'i' muhabbat sezimlerinin' pinh'ami'li'g'i'n, N.To'reshova muhabbatqa sadiqli'qti', M.Jumanazarova muhabbatti' insan wo'mirinin' mazmuni', won?' bir wo'mir ku'tiwdi, P.Mi'rzabaeva insanni'n' muh'abbati' ushi'n gu'resiwdi, G.Da'wletova insan wo'z muhabbati' menen jasawdi' lirikali'q qaharman obrazlari' arqali' sa'wlelendiredi.

-shayi'ra qi'zlar poeziyasi'ni'n' tematikasi', ideyali'q bag'dari', su'wretlew principi'leri ha'm tag'i' basqa bir qatar belgileri a'debiyat si'nshi'lari' K.Ma'mbetov, G.Ibragimova, G.Yesemuratov, W.Atabaev, S.Bahadi'rova, B.Genjemuratov, G.Da'wletova, T.Ma'mbetniyazov, P.Nurjanov, Q.Worazi'mbetov, H.Wo'temuratova, K.Allambergenovlar ta'repinen ashi'p beriledi.

Hayal-qi'zlar lirikasi'n mazmuni' boyi'nsha didaktikali'q lirika, publicistikali'q lirika, ta'riyp –arnaw qosi'qlari', muhabbat lirika, peyzajli'q lirika dep boli'p qarawg'a boladi'.

Shayi'ra hayal qi'zlardi'n' lirikasi'nda ko'rkem forma salasi'ndag'i' izlenislerdi de ko'riwge boladi'. Wolardi'n' shi'g'armalari'n formasi' boyi'nsha yeki qatarli' qosi'qlar, u'sh qatarli' qosi'qlar, bes qatarli' qosi'qlar, terme-tolg'aw formasi'ndag'i' qosi'qlar, to'rtlikler, g'a'zzeller dep aji'rati'wg'a boladi'.

Al iri liro-epikali'q shi'g'armalardi'n' poemalar, da'stanlar, tolga'awlar, qi'ssalar si'yaqli' janrli'q tu'rlerinde do'retiwshilik

yetken. N.To'reshovani'n' «Qi'zi'm-aw», «Tutqi'n», poemalari', «Yalg'anishi'» da'stani', «Periyzat», «Anali'q haqqi'nda qi'ssa» qi'ssalari', Sh.Payzullaevani'n' «Quyash atawi'» nasi'ri'y poemasi', N.Tlewovani'n' «Ju'rek jarasi'» nasi'ri'y poemasi', G.Nurlepesovani'n' «Qumar ana» tariyxi'y da'stani', M.Jumanazarovani'n' «Su'yinbiyke» tariyxi'y tolg'awi', A.Wo'teniyazovani'n' «Aysultan», «Ju'reklerde bar muhabbat» poemalar? liro-epikal?q sh?g'armalarg'a kiredi. Shay?ralard?n' poemalari' da ishki janrli'q ta'biyati' boyi'nsha tu'rlerge aji'rati'ladi': lirikali'q (N.To'reshovani'n' «Qi'zi'm-aw»), dramali'q («Tutqi'n»), nasi'ri'y poemalar(Sh.Payzullaevani'n' «Quyash atawi'», N.Tlewovani'n' «Ju'rek jarasi'»).

-shay?ralar lirikas?nda ko'rkemlikni ta'miynlewshi metaforalar, metonimiyalar, sinedoxalar, tenewler, epitetler, giperbolalar qollan?lg'an. Bul su'wretlew qurallar?nan paydalan?wda shay?ra h'ayal-q?zlar lirikas? bir-birinen par?k etedi. A'sirese, basqa shay?ralarg'a sal?st?rg'anda M.Jumanazarova lirikas? metaforalar, metonimiyalar, tenewlerdi tab?wdag'? ayr?qshal?g'? menen o'zgeshelenedi.

Solay yetip, g'arezsizlik da'wirindegi hayal-qizlar poeziyasi' qaraqalpaq a'debiyati'ni'n' aldi'n'g'i' da'wirindegi a'debiy da'stu'rlerdi dawam yettirip ha'm woni' tematikali'q, janrli'q h'a'm ko'rkemlik jaqtan ja'ne de bayi'tti'.

Paydalani'lg'an a'debiyatlar

Allambergenov K. Shayi'rani'n' epikali'q poeziyasi'ni'n' wo'zgesheligi. //«Yerkin Qaraqalpaqstan», 2009, 11-avgust.

Atabaev Wo. Shayi'rani'n' jan'a toplami' (N.To'reshovani'n' «Wo'zin'nen» poeziyali'q toplami' haqqi'nda). //«A'miwda'rya», 1994, №10-12

Axmetov S. Qaraqalpaq sovet poeziyasi'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1988.

Bah'adi'rova S.Qi'zlar ji'rlag'anda qutli'qlar ja'ha'n. //«A'miwda'rya», 1987, №3

Da'wletova G. ...Bul a'lemde bir giya ha'm da'rt ko'rmesin. (N.To'reshova haqqi'nda). //«A'miwda'rya», 2003, №1

Embergenova G. A'debiyati'mi'zdi'n' jarasi'qli' gu'lleri («Bes gu'l» toplami' haqqi'nda). //«A'miwda'rya», 2008, №5-6.

Yesemuratov G. Poeziyada hu'jdanni'n' ji'rlani'wi'. //«Qaraqalpaqstan jasları'», 23-mart, 1995, 12 (6789)

Yesenov J. Haqi'yqatshi'l, ruwhi' teren' so'z marjanlari' ushi'n (Milliy g'a'rezsizlik ji'llari'ndag'i' poeziya haqqi'nda woylar. 1991-1998-ji'llar). //«Ustaz joli'», 1999, 20-may.

Genjemuratov B. Ha'zirgi qaraqalpaq hayal-qi'zlar poeziyasi'nda suggestiv lirika. //«Qaraqalpaqstan jasları'», 2004, 24-mart.

Genjemuratov B. Ma'rtlikti sag'i'ni'w. //«Yelim yel bolsi'n dep yedim». Alg'i' so'z. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1994

Ibragimova G. Ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'nda qi'zlar lirikasi'. // «Ustaz joli'», 17-fevral, 2007.

Ilyasova Q. Mi'n' da'rtime suwsi'n boldi' so'zlerin'. //«Qaraqalpaqstan jasları'», 1994, 3-dekabr.

Jumag'alieva Q. Da'wir na'pesinen ruwxlani'p. //«Ustaz joli'», 25.06. 2011, №26 (675)

Ma'mbetniyazov T. Yerkin yeldin' yerkin qosi'g'i' (M.Jumanazarovani'n' «Yelim dep yen'iremesen'» toplami' haqqi'nda). //«Qaraqalpaqstan jaslari'», 2007, 6-dekabr.

Ma'mbetniyazov T. Qosi'qlari' kewillerdi terbeydi. (N. To'reshova haqqi'nda). //«A'miwda'rya», 1998, №5.

Ma'mbetov K. Jaslar ha'm a'debiyat. //«Qaraqalpaqstan jaslari'», 1992, 29-fevral.

Nurjanov P. «Aq sag'i'mlar»dag'i' ma'rtlik ruwx'i'. //«Yerkin Qaraqalpaqstan», №132 (19126), 3-noyabr, 2011.

Nurjanov P. Baxt qushiday qo'ng'im keladi. //«Uzbekiston adabiyoti va sanaati», 1998, 15-mart.

Nurjanov P. Qalbimda oy, quyoshim kuldi (Shoira Minayxon Jumanazarova ijodiga bir nazar). //«Jahon adabiyoti», 2012, yanvar, №1 (176), 186-189 bb.

Nurjanov P. Shayi'rdi'n' ishki yerkinligi haqqi'nda woylar. // «Qaraqalpaqstan jaslari'», 1998, 9-avgust.

Nurjanov P., Sayi'mova G. Dramali'q poemada qaharman xarakterin jasawdi'n' wo'zgesheligi (J.İzbasqanovti'n' «Qamal» ha'm N. To'reshovani'n' «Tutqi'n» poemalari' mi'sali'nda). // Wo'zRİAQQB «Xabarshi'si'», 2009, №4

Wo'temuratova H. Nabiyra To'reshovani'n' shayi'rli'q stili. //«A'miwda'rya», 2003, №1.

Worazi'mbetov Q. Teren' talg'amli' poeziya (N.To'reshova haqqi'nda). //«A'miwda'rya», 2003, №2.

Paxratdinov A'., Allambergenov K., Bekbergenova M. XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati' tariyxi'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011

Sayi'mova G. Son'g'i' poemalari'mi'zdi'n' geypara ko'rkemlik wo'zgeshelikleri. // Wo'zRĪAQQB «Xabarshi'si'», 2008, №3.

Turdi'baev Q. G'a'rezsizlik da'wirindegi qaraqalpaq poeziyasi'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011.

Turdi'baev Q. Lirikada ruhi'y ifodaning o'ziga xosligi. //«Sharq yulduzi», 2011, №1.

Turdi'baev Q. Qaraqalpaq liro-epikali'q poeziyasi'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2010.

Turdi'shova G. Xalqi'mni'n' ju'regine nur boli'p tarag'ayman (N.To'reshova haqqi'nda). //«Yerkin Qaraqalpaqstan», 2003, 17-iyul.

Yusupov Ī. Ko'klam nafasiday hayotbaxsh sherlar (M.Jumanozarovanning «Qalbingizda qolgim keladi» sherlar to'plamiga kirish so'z). –Toshkent, Cholpon nashriyoti, 1999

Ziwarova B. Sezimtal lirika iyeleri. //«A'miwda'rya», 2008, №2, 122-123-betler.

Ko'rkem a'debiyatlar

Da'wletova G. Hayal i'shqi'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan»,

Da'wletova G. Qi'z taxti'm. –Tashkent, «MERĪYUS», 2009.

Da'wletova G. Senin' da'rtin' menen jasayman, hayal!.-No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2001.

Da'wletova G. Sherlerim bar. Du'rkin. //«A'miwda'rya», 201, №3, 42-50 bb.

Da'wletova G. Watansan' hayal... Qosi'qlar. //«Qaraqalpaq a'debiyati'», mart, 2011, №3 (03).

Jaslar hawazi'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1993.

Jumamuratova M. İlha'm bolmay qosi'q bolmas.

Jumanazarova M. A'lwidag' aytpayman muhabbat. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1997.

Jumanazarova M. Yele... men... -No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2003

Jumanazarova M. Yelim dep yen'iremesen'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1992.

Jumanazarova M. Ju'regimde bir da'r bar. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1993.

Jumanazarova M. Kewlim-a', kewlim... Du'rkin. //«A'miwda'rya», 2011, №4, 39-41 bb

Jumanazarova M. Mu'na'jat... Qosi'qlar. //»Qaraqalpaq a'debiyati', 2011, mart, №3 (03).

Jumanazarova M. Qalbingizda qolg'im keladi. –Toshkent, 2000.

Jumanazarova M. Su'yinbiyke. Tariyxi'y tolg'aw. //«A'miwda'rya», 2010, №2, 15-19 bb.

Mi'rzabaeva P. «Baxi't uri'si' dep...» //«A'miwda'rya», 2000, №6, 65-bet.

Mi'rzabaeva P. «Baxi't uri'si' dep...» //«A'miwda'rya», 2003, №3-4, 56-bet

Mi'rzabaeva P. «Hu'wleydi kewil sarayi'm»...». Qosi'qlar. // «A'miwda'rya», 2007, №4, 84-85 bb.

Mi'rzabaeva P. Keshlew kelgen bir sezim. //«Qaraqalpaqstan jaslari'», 1994, 5-mart.

Mi'rzabaeva P. Wo'mir... Qosi'qlar.// «Yerkin Qaraqalpaqstan», 2011, 6-sentyabr, №108 (19102)

Mi'rzabaeva P. Qosi'qlar. // «A'miwda'rya», 2000, №2.

Mi'rzabaeva P. Shayi'r hayallar... Qosi'qlar. // «Qaraqalpaq a'debiyati'», 2011, may-iyun, №5-6 (06).

- Nurlepesova G. Aq sag'i'mlar. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2011.
- Nurlepesova G. Hasli' nashar demen' bizdi, ag'alar! –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1994.
- Nurlepesova G. Qaylardasi'z, gu'mis bulaqlar. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1992.
- Wo'teniyazova A. Ju'reklerde bar bol, muhabbat! –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2002.
- Payzullaeva Sh. Analardi' uran yetken xali'qpi'z. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2000.
- Qus joli'. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1989.
- Tlewova N. Aytari'm bar. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2000.
- To'reshova N. A'dildin' so'zleri. 2-kitap. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1996.
- To'reshova N. A'ziyzim. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2009.
- To'reshova N. Wo'zin'nen. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1994.
- To'reshova N. Periyzat. –No'kis, Qosi'qlar ha'm qi'ssa. –No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1991